ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 104, Mayıs 2020, s. 247-269

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.42665>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
26.03.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.05.2020

Dr. Mehmet Talha KALKAN

Hacettepe Üniversitesi, Tarih
mehmettalhakalkan@gmail.com

NEFRET ETSİNLER, YETER Kİ KORKSUNLAR: AVRUPA'DA ZULÜM DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU VE DÖNÜŞÜMÜ (1250-1600)

Öz

Modern devlet yapısının şekillenmeye başladığı Erken Modern Dönemde tartışılan en önemli konulardan biri de zulüm kavramının ne olduğu, nasıl bir mahiyet gösterdiği ve onun ideal bir devlet adamı tarafından benimsenip benimsenmediği konusu üzerinedir. Neredeyse tüm Orta Çağ döneminde ilahi, soyut ve ruhsal bir mahiyete sahip olduğuna inanılan zulüm kavramı Tanrı'nın ilahi planı içerisinde düşünüldüğünden üzerine çok fazla çalışma yapılmamış fakat Aquinolu Tommaso ile bu düşünce büyük bir kırılmaya uğrayarak kısmen de olsa onun ne olduğu anlaşılmaya çalışılmış ve kan, şiddet ve vahşet dışında bir durum doğurmadığından zulüm uzak durulması gereken bir kavram olarak görülmüştür. Sonrasında, anlamı ve kapsamı bakımından ciddi tartışmalara neden olan zulüm birçokları tarafından kötü bir kavram olarak görülmüş olsa da İtalyan Savaşlarına tanıklık etmiş olanlar onun hükümdarlar ve devletler adına ne denli faydalı ve işlevsel bir özelliğe sahip olduğunu fazlasıyla tecrübe etmişlerdir. Dolayısıyla, Niccolo Machiavelli, Francesco Guicciardini ve Paolo Rosello gibi isimler bu kavrama önemli yer atfederken dini devlet yapısından ayırmayan birçok geleneksel bakış açısına sahip düşünür için zulüm ve zalimlik ideal bir hükümdara yakışmayan aşağılık bir elbiseden başka bir şey değildir. İşbu çalışmada da bu tartışma ele alınarak zulüm kavramının geçirmiş olduğu dönüşüm süreci ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Zulüm, Şiddet, Erdem, Devlet Çıkarı, Mutlakiyet

LET THEM HATE, SO LONG AS THEY FEAR: THE EMERGENCE OF
THE CONCEPT OF CRUELTY AND ITS TRANSFORMATION IN
EUROPE (1250-1600)

Abstract

One of the most important topics discussed during the Early Modern Period in which the modern state structure started to emerge is “what the concept of cruelty is”, “how its nature appears” and “whether it is adopted by an ideal statesman”. Since the concept of cruelty, which was believed to have a divine, abstract and spiritual characteristic almost throughout the entire Medieval Age, was considered in terms of the divine plan of God, it was not studied too much. However this consideration changed dramatically by Tommaso d'Aquino and then it was partially tried to be understood. It was seen as a concept which should be avoided as it did not cause anything but blood, violence and brutality. Later on, the cruelty caused many disputes in terms of its meaning and context. Even though it was seen as a awful concept by many thinkers, those who witnessed the Italian wars experienced to what extent the oppression has beneficial and functional characteristics for the sake of the rulers and states. Therefore, while the thinkers like Niccolo Machiavelli, Francesco Guicciardini and Paolo Rosello attributed importance to this concept, for many philosophers who had a traditional point of view, oppression and cruelty was nothing more than a despicable clothing that does not suit an ideal ruler. In this study herein, the discussion mentioned above will be made and the transformation process which the concept of oppression has been through will be addressed.

Keywords: Cruelty, Violence, Virtue, Reason of State, Absolutism

“Birçoklarına karşı zulüm ve
cüretkârlık sergileyen bir hükümdarın
yaşamı da kötü bir şekilde sona erecek-
tir...” (Frachetta 1592:23).

-İmparator Tiberius boğulurken Prae-
fectus Macro'nun sözleri

Rus yazar Fyodor Mihayloviç Dostoyevski ünlü eseri *Ölü Evinden Anılar*'da Rus hapis-
hanelerinde uygulanan cezaların neden olduğu işkenceler ve fenalıklar hakkında şunları söyle-
mekteydi:

“Hâlâ var mı, yok mu bilmiyorum, ama pek de eski olmayan bir zamanda,
kurbanlarını ince değneklerle dövme imkânını elde edince, Marquis de Sade ve
Marquise de Brinvilliers gibilerini anımsatan bir zevk duyan bazı centilmenler
vardı. Bana kalırsa bu duygu, sözü geçen centilmenlerin yüreklerini titreten hem
tatlı hem acı bir duygudur. Kaplanlar kadar kana susamış insanlar vardır. Böyle-
leri yaradılıştan aralarında hiçbir fark bulunmayan, hatta İsa'nın kanununa göre
kardeşleri sayılanların vücutları, kanları, ruhları üzerinde şu ya da bu şekilde sı-

nırsız bir egemenlik kurduklarında, eziyet etmekten bir an geri kalmazlar. **Zulüm** bir alışkanlıktır; insanda bu alışkanlığın kökleşmesi, sonunda hastalığa dönüşmesi mümkündür. Sarsılmaz inancıma göre, en iyi bir insan bile alışkanlıkla, sanki bir hayvanmış gibi kabalaşır o derece aptallaşabilir. Kanla, kudretle mest olur; hoyratlığı, ahlaksızlığı, içindeki kötülüğü büsbütün geliştirir; akıllı, duyguları kesinlikle doğal olmayan hareketleri yadırgamaz ve sonunda bundan zevk almaya başlar. Bir zalimde hem insanlık hem de vatandaşlık tamamıyla yok olmuştur; yeniden onurlu bir insan olması, pişmanlık duyup eski hayatına dönmesi hemen hemen imkânsızdır artık. İşin asıl kötü yanı, böyle bir başına buyruluk kolayca topluluğa sirayet edebilir; kudret, son derece ayartıcı bir şeydir. Toplum da böyle bir etkiye kayıtsız kalırsa, bu alışkanlığın toplulukta kökleşmesi işten bile değildir.” (Dostoyevski 2008: 244-245).

Rus yazarın da bahsettiği üzere bir insanın diğeri üzerinde kurmuş olduğu tahakkümün suiistimal edilmesiyle ortaya çıkan zulmün zaman içerisinde alışkanlığa ve hatta amansız bir hastalığa dönüşmesi mümkündür. Bu dönüşüm insana tüm beşerî yetilerini, becerilerini ve farkındalıklarını kaybettirirken onu vahşi bir hayvandan ayıran tüm farklar da zamanla ortadan kaybolur. Uyguladıkları zulümler vasıtasıyla insanlıklarını ve beşerî tabiatlarını kaybedenler ise içsel bir kötülüğe kapılarak kendilerine yabancı olan bu süreçten zevk alır. Diğer bir insan üzerinde uyguladığı zulüm ve eziyet sonucunda aldığı zevkle körleşen insanlar da bu yaptıklarının yanlış olduğunu anlayamayacak kadar körleşir ve onun kölesi haline gelir. Bu amansız ve fena hastalık da zamanla tüm toplumu ele geçirir ve tümüyle kökleşir. Ünlü Yunan filozof Platon ise zulüm hastalığına düşen bir toplumun ayakta kalabileceğine pek de imkân vermiyordu:

“Sen hiç bu öfkenin nasıl zapt edilemez, önüne geçilemez bir şey olduğunu görmedin mi? İçi öfkeyle dolup taşan bir ruhun ne kadar korkusuz ve inatçı olduğuna hiç dikkat etmedin mi?”

“Dikkat ettim tabii...”

“İyi ama Glaukon, insanların böyle huyları varsa, birbirlerine ve diğer yurttaşlara karşı da tahammül edilmez davranışlarda bulunmazlar mı?” diye sordum.

“Zeus aşkına, başka türlü davranmaları kolay değil!”

“Oysa, bunların düşmanlara karşı zalimce, yurttaşlara karşı da incelikli davranmaları gerekir. Aksi takdirde, yok olup gitmek için dışarıdan bir düşmanın gelmesini beklemeleri bile gerekmez; bunlar daha düşman gelmeden birbirlerini haklamış olurlar zaten...” (Platon 2012:375).

Yunan filozof Platon’un zulüm hastalığına yakalanmış olan toplumların ayakta kalamayacağı fikri Tevrat ve Zebur’u içeren Tanah’ta da açık bir şekilde ifade edilmekteydi. Platon’un da ifade ettiği üzere zulmün hâkim olduğu hiçbir toplum ve devlet ayakta kalamayacaktı zira zalim hükümdarların yönetimleri altında ezilen, başıboş bırakılan ve ne yapacağını bilemeyenlerin yardımına Davut peygamber gönderilmişti. Dünyada yer alan tüm sürünün başında artık zalim hükümdarlar değil; adil ve Tanrı’nın emir ve yasaklarını kabul etmiş bir çoban bulunmaktaydı. Bu durum Tanah’ın Hezekiel kısmında şu şekilde anlatılmaktaydı:

“Vay kendi kendini güden İsrail çobanlarına! Çobanların sürüyü gütmesi gerekmez mi? Yağı yiyor, yünü giyiyor, besili koyunları kesiyorsunuz ama sürüyü

kayırmıyorsunuz. Zayıfları güçlendirmediniz, hastaları iyileştirmediniz, yaralıların yarasını sarmadınız. Yolunu şaşırانları geri getirmediniz, yitikleri aramadınız. Ancak sertlik ve şiddetle onlara egemen oldunuz. Çobanları olmadığı için dağıldılar, yabanıl hayvanlara yem oldular. Koyunlarım bütün dağlarda, yüksek tepelerde başıboş dolandılar. Koyunlarım yeryüzüne dağıldı. Onları ne arayan var, ne soran. Çoban olmadığından koyunlarım yağma edildi, yabanıl hayvanlara yem oldu. Çobanlarım koyunlarımı aramadılar, onları güdeceklerine kendi kendilerini güttüler. Onun için, ey çobanlar, Tanrı'nın sözünü dinleyin. O şöyle diyor: Ben çobanlara karşıyım! Koyunlarımdan onları sorumlu tutacağım, koyunlarımı gütmelerine son vereceğim. Öyle ki, artık kendi kendilerini güdemeyecekler. Koyunlarımı onların ağzından kurtaracağım, artık onlara yem olmayacaklar... Semiz koyunla cılız koyun arasında ben kendim yargıçlık yapacağım. Madem bütün cılız koyunları kovup dağıtıncaya dek böğrünüzle vuruyor, omzumuzla itiyor, boynuzlarınızla kakıyorsunuz, ben de koyunlarımı kurtaracağım, artık çapul malı olmayacaklar. Koyunla koyun arasında ben yargıçlık yapacağım. Başlarına, onları güdecek tek çoban olarak kulum Davut'u koyacağım. Onları o güdecek, çobanları o olacak. Ben, onların Tanrısı olacağım, kulum Davut da onların arasında önder olacak..." (Eski Anlaşma 2009:34)

Davut peygamberin yeryüzünde görevli kılınmasıyla zalim hükümdarların zulüm dolu yönetimlerinden kurtarılabilecek olan insanlar hiçbir korkunun olmadığı ve herkesin güvenlik içerisinde bulunduğu İsrail devletinde yaşayacaklardı. Böylece, bu devleti oluşturan insanlar Tanrı'nın halkı olurken onlar da Tanrı'ya koşulsuz şekilde ibadet edebileceklerdi fakat ne İsrailoğulları ona şartsız ve koşulsuz şekilde ibadet etmiş ne de yeryüzünden zulüm bertaraf olmuştu. Dostoyevski'nin de ifade ettiği üzere insanoğlu eziyet etmekten ve zalimce davranmaktan bir an bile geri kalmayacaktı.

I

Seneca, Ethics, and the Body: The Treatment of Cruelty in Medieval Thought adlı makalenin yazarı olan tarihçi Daniel Baraz ilgili eserin giriş kısmında zulüm kavramının tarihçiler tarafından göz ardı edildiğini ifade etmiştir.¹ Baraz'a göre, konuyla ilgili ilk ciddi eser olarak görülebilecek çalışma Fransız Lucien Febvre tarafından 1941 yılında hazırlanan bir makaleden ibarettir ve o dönemden beri süregelen dönem içerisinde konuyla ilgili ciddi çalışmalar hazırlanmamıştır.² Bugün ise Baraz'ın zulüm kavramı üzerine ifade etmiş olduğu bu durum çok az değişmiş ve zulüm kavramı çeşitli eserlerde, el yazmalarında, kroniklerde ve çeşitli metinlerde bahsi geçen basit bir kelime olarak kalmıştır. Dehşet verici cinayetlerin ve suçları dehşet verici olan cezaların izlediği Orta Çağ'da zulüm, sahip olduğu zıtlıklarla heyecan bulan insanlar ve toplumlar için gaddarlık, şiddet, sertlik, canilik ve işkence adeta bir yarışa dönüşmekteydi ve herkes tam manasıyla bir gösteriye dönüşen infazları izlemekten büyük bir keyif almaktaydı (Huizinga 1997:16). Her türlü sorumluluk ve ıslah etme yetilerinden noksan olan bu toplumlar için nefret ile işlenmiş olan her bir günah veya her bir suç hak ettiği cezayı almalı ve zulüm ve gaddarlık adalet anlayışının temelini oluşturmalıydı. Zulüm düşüncesinin zıttı olarak görülebilecek merhamet ve hoşgörü gibi erdemler ise bireylere veya toplumlara ait bir düşünce olmaktan

¹ İlgili çalışma için bakınız; Baraz, Daniel. "Seneca, Ethics, and the Body: The Treatment of Cruelty in Medieval Thought" *Journal of the History of Ideas*, Cilt: 59, Sayı: 2 (Nisan, 1998), ss. 195-215.

² İlgili çalışma için bakınız; Febvre, Lucien. "La sensibilité et l'histoire: Comment reconstituer la vie affective d'autrefois?" *Annales D'Histoire Sociale*, Cilt: 3, Sayı: ½ (Ocak, 1941), ss. 5-20.

çıkarak yalnızca hükümdara ve devlet yöneticilerine atfedilen temel özelliklerden birkaçı olarak görülmekteydi. Tebaası şiddetin, vahşetin ve caniliğin her türlüüne alışmaya başlayan bir düzen içerisinde sağduyulu bir hükümdar hiçbir zaman var olan duygularına, arzularına ve isteklerine boyun eğmemeli ve onlara karşı her zaman sahip olduğu akli melekeleri ile mücadele etmeliydi. Bu mücadele kişinin var olan içsel zenginliğini ve daha da önemlisi, erdemli kişiliğini ön plana çıkarmaktaydı. Seneca'nın da belirtmiş olduğu üzere erdemler her zaman onlar uğruna yapılan sert ve büyük mücadeleler ile yükselmekteydi (Seneca 1918: 73).

XX. yüzyılın en önemli sosyologlarından biri olan Amerikalı Randall Collins için dünya tarihi tümüyle şiddet üzerine inşa edilmiştir ve bu durum kendisini neredeyse dünyada hüküm sürmüş tüm toplumlar ve devletler için çoğunlukla benzer şekillerde göstermiştir (Collins 1974: 416). Amerikalı sosyoloğun altını çizdiği üzere bu noktada trajik olan esas nokta ise tüm geçmiş boyunca insanlığın şiddeti, kan dökmeyi, işkenceyi, vahşiliği ve zalimliği kontrol dışında değil; tamamıyla kasıtlı bir şekilde gerçekleştirmesi ve bu rahatsız edici olan şeyin kötü bir alışkanlığa evrilmesidir. Dolayısıyla, zalimliği, şiddeti ve kan dökmeyi eleştirmek, yaşanmış ve yaşanmakta olan bu durumları yok saymak veya kötülemek ve bu suça karışmış olanları yargılamak ne sosyolojinin ne tarihin ne de diğer bilim alanlarının misyonu olmalı; daha ziyade, bu süreçleri irdelemek, bu süreçlerin nasıl gerçekleştiğini görebilmek ve neden böylesine durumların yaşandığını anlayabilmek konuları üzerinde durulmalıdır. Tüm bu vahşetin temelinde bulunan zulüm düşüncesinin de ne anlama geldiğini düşünmek, kavramın zaman içerisinde nasıl bir dönüşüm yaşadığını kavramak ve onun mahiyetinin sınırlarını çizebilmek son derece önemlidir. Bertrand Russell'ın da bahsettiği gibi iyinin ve kötünün farklı bir alaşımı olarak görülebilecek insanoğlu, geceleri kendilerini gösteren yıldızlar, baharın gelişyle çiçek açan ağaçlar ve sahip olduğu tüm dünyasını olumlu şekilde etkileyen aşklar ve duygular üzerine bir dizi eser vermeye devam ederken; aynı insanoğlu zulmün, açgözlülüğün, tecavüzün ve kibrin en nadide örneklerini sergilemekten de kendisini alıkoyamamaktadır (Russell 1921:175). Şartlar ne olursa olsun zulüm ve zalimlik tüm insani duygularda, zevklerde ve hazzlarda kendisine ait bir yer bulmaktadır (Wilde 1974:127). Russell'ın da ifade ettiği üzere zulüm düşüncesi tümüyle korkuların ortaya çıkardığı bir fenomendir ve hatta o, zihinsel manada geçmişinden kopamayan insanoğlunun uzun tarihsel sürecinin içerisinde kökleşmeye başlayan kolektif bir korkunun ve sinikliğin bir sonucudur (Russell 1921:61). Bu nedenle, zulmün kalkmasının önündeki tek engel bu korkunun bir an evvel bertaraf edilmesine bağlıdır.

İsraili sosyolog Natan Sznaider tarafından acı, güvensizlik ve şiddet olmak üzere üç temel unsurdan teşekkül ettiği fikri öne sürülen Tanrı'nın planının hüküm sürdüğüne inanılan Orta Çağ'da ve ardından gelen Rönesans ile Erken Modern Dönemde zulüm kavramı son derece kritik bir ehemmiyete sahiptir (Sznaider 1996:333). Ahlaki ilkeler ve dini hükümlerin son derece önemli bir rol oynadığı toplum yapısı içerisinde savaşların, katliamların ve huzursuzluğun kaçınılmaz olması insanların acıdan ve zulümden kaçışın imkânsızlığına inanmaları ile sonuçlanmış ve hatta Orta Çağ Avrupa'sında birçokları bu süreçleri kendi günahlarının sonuçları olarak görmüşlerdir. Hollandalı tarihçi Johan Huizinga'nın da ifade etmiş olduğu gibi zıtlıklarla var olan bu dönem içerisinde insanların adalet anlayışı da tümüyle ödül ve ceza anlayışı üzerine kurulmuştur (Huizinga 1997: 36). Dolayısıyla bu anlayışa göre, insanların başlarına gelen her türlü felaket, acı, vahşet ve katliam Tanrı'nın kendilerine verdikleri bir ceza olarak görülmüş ve zulüm kavramı üzerine yazılmış eserlerin sayılarının son derece kısıtlı olmasına salık vermiştir. Aziz Agustin, Aziz Bernard ve Salisbury'li John gibi isimlerin ortaya koymuş oldukları eserlerde de vurguladıkları üzere insanların başlarına gelen felaketler Tanrı'nın onların işlemiş oldukları

günahlara ve suçlara karşılık gönderdiği cezalardan ve uyarılardan başka bir şey değildi. Bu ön kabul nedeniyle Geç Orta Çağ dönemlerine kadar zulüm düşüncesine yönelik neredeyse müstakil bir eser kaleme alınmamış ve ağırlıklı olarak, bu konu tartışmaya açılmamıştır. Zulüm üzerine müstakil bir eser kaleme almış olan Seneca'nın yazmış olduğu eserlerin yavaş yavaş tüm Avrupa'da görülmesiyle zulüm ve onun zıddı olarak görülen hoşgörü ve merhamet gibi kavramlar yeniden irdelenmeye ve tetkik edilmeye başlanmıştır (Seneca 2019). Bu süreci başlatan ve zulüm kavramını ele alarak Seneca'ya ciddi bir eleştiri getiren ünlü din adamı Aquinolu Tommaso idi.

1265-1274 yılları arasında hazırladığı *Summa Theologiae* isimli eserin 159. sorusunda tartışmaya açtığı zulüm kavramını farklı bir düşünce üzerinden ele alan Aquinolu Tommaso, Seneca'nın ortaya koymuş olduğu zulüm düşüncesinin dışına çıkmıştır (Aquinolu Tommaso 1914:207-211). İlk olarak, Aquinolu Tommaso zulüm kavramının ne anlama geldiği ve tam olarak nasıl algılanması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Ardından da onun mahiyetini irdelemeye çalışan ünlü din adamı, zulüm düşüncesini *ira*, *clemencia*, *saevitia*, *severitas* ve *feritas*³ gibi kavramlar üzerinden ele almıştır. Zulmün bahsi geçen kavramlarla ilişkisi üzerinde duran Tommaso, bu kavramları da açıklayarak onların zulüm kavramı ile farklarını ortaya koymuştur. Aquinolu Tommaso'nun bu eseri ve zulüm kavramı üzerine yapmış olduğu değerlendirme ilerleyen zamanlarda bu ve benzeri çalışmaların yapılması adına son derece önemlidir. Sonraki dönemlerde birçok farklı yazar bu kavramın ne anlama geldiği üzerine bir dizi çalışmanın altına imza atarken ilgili kavramın mahiyetini ve derinliğini tartışmaya açmışlardır. Diğer bir deyişle, Rönesans ile zulüm kavramı yeniden hayat bulmuştur.

Osmanlılarda ve İslam düşüncesinde yer alan zulüm kavramını irdeleyerek onun hukuksal çerçevesi üzerine araştırmalar yapan Ahmet Mumcu hem Türklerde hem İslam dünyasında bu kavramla ilgili net bir anlayışın olmadığını ifade etmiştir (Mumcu 2007:2). Zulüm düşüncesinin son derece muallak bir yapıda olduğunu söyleyen Mumcu'ya göre, Osmanlılarda zulüm kelimesi devlete bağlı kişilerin suiistimalleri ve hukuka mugayir hareketlerini tanımlamak için kullanılmıştır (Mumcu 2007:4,6). Devlete bağlı kamu görevlilerinin ve askerlerin tebaa üzerinde kurmuş oldukları baskılar, onları tabi tuttıkları angarya işler ve onlardan topladıkları fazla vergiler zulüm düşüncesi içerisinde değerlendirilmektedir. Keza, ünlü düşünür İbni Haldun da zulüm düşüncesini müstakil olarak ele aldığı *Mukaddime* adlı eserinde zulmün yalnızca kudret ve güç sahipleri tarafından işlenen bir günah olduğunu belirtmiş ve bu kavramı devlet ile tebaa arasındaki ilişkiler üzerinden tetkik etmiştir. İbni Haldun konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Kur'an ve hadislerde zulmü haram eden deliller saymakla tükenmez derecede çoktur. Herkes zulmetmek kudretinde olsaydı, herkes tarafından yapılabilen ve neticede nev'i bozulmaya götüren suç ve zulümlerin karşılığı olmak ve zulümden menetmek üzere zina, adam öldürme ve şarap içerek sarhoş olmanın karşılığı olarak tâyin edilen cezaları andığı gibi, zulümlerin cezalarını da anardı. Nitekim herkes tarafından işlendiği takdirde, işlenen günahattan anarken cezalarını da anlatmıştır. Fakat zulüm ancak kudret sahipleri, sultan ve hükümdarlar (ve onların memur ve valileri) tarafından yapılabildiği için, şeriat zulmü son derecede zem ve takbih etmiş ve tehditten tekrarlamış ise de, cezalarını anmamı; bu tehdit ve tekrardan maksat da zulmetmek kudretinde olanın kalbinde, Tanrı korkusu husule getirerek

³ Lat. Öfke, hoşgörü, vahşilik, sertlik, vahşet.

zulümden el çektirmektir. Tanrı, kullarına hiç bir vakit zulmetmez.” (İbni Haldun 1996: 81).

Ahmet Mumcu’nun Osmanlılarda ve İslam dünyasında zulüm kavramının niteliğinin belirsizliği hakkında söylemiş olduğu ifadelerin bir benzerini Hristiyanlar için de söylemek son derece yerindedir. Temel olarak, kralın ve krallığın yeryüzünde adaleti hâkim kılmak ve zulme son vermek için ortaya çıktığı düşüncesine bağlı kalan bu yapı içerisinde zulmün tam manasıyla ne anlama geldiği sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur. Zulüm kavramının devlet üzerinden mi yoksa din üzerinden mi ele alınması gerektiği ve ahlak mı yoksa hukukla mı ilgili olduğu başta Aquinolu Tommaso olmak üzere Niccolo Machiavelli, Francesco Guicciardini, Paolo Rosello, Montaigne, Innocent Gentillet ve Pedro de Ribadeneyra gibi isimler tarafından tartışılmıştır. Daha da önemlisi, devletin zalim bir yapısının olup olmaması üzerine ortaya çıkan tartışmalar da XVI. yüzyıl Avrupa’sında büyük bir polemik konusu haline dönüşmüştür. Esasen, Tanrı’nın hükümdarı ilahi olanı muhafaza etmesi ve yeryüzündeki adaleti tesis etmesi adına görevli kıldığı ve bu nedenle, onun ilahi emirlere bağlı kalarak zulümden uzak kalması gerektiğini savunan düşünceye karşı; hükümdarların kendilerini ve devletlerini barış ve huzur içerisinde yönetebilmek adına düşmanlarına sert ve acımasız davranarak onları zararsız hale getirmeleri gerektiğini ifade eden bir fikir ortaya konulmuştur. XVII. yüzyılda ise bu tartışma daha da büyük bir polemik konusu haline gelirken Katolik dünya ilk düşünceye; Protestanlar da ikinci düşünceye bağlı şekilde hareket etmişlerdir. Başka bir deyişle, bu mücadele XIII. ve XIV. yüzyıllarda neredeyse tüm İtalya’yı kasıp kavuran Guelfi ve Ghibellini mücadelesine benzer bir çatışma yaşanmış; devletin tümüyle dine tabi olması gerektiğini söyleyen Katolik dünya adeta bir *Neo-Guelfi* temsil ederken dinin devlete bağlı bir araç ve enstrüman olarak kullanılabileceği düşüncesini destekleyen Protestanlar da *Neo-Ghibellini* olarak görülebilirdi.

II

Kadim İslam ve Hristiyanlık düşüncesi içerisinde kendisine sağlam bir yer bulan zulüm kavramı her iki inanç sisteminde farklı anlayışlara sahip olmuş ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İslam kültüründe “z-l-m” harfleri üzerinden ele alınan ve bir şeyi kendinden başka bir yere koymak olarak ifade edilen “zulüm” kelimesi birçok yazar ve düşünür tarafından farklı manalarda kullanılmıştır (Mumcu 2007: xvii). Kur’an-ı Kerim’de ve birçok hadiste de sıklıkla rastlanan kelimelerden biri olan zulüm; ünlü Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevi tarafından ilahi emirlerin dışındaki davranışlar için kullanılırken Büyük Selçuklu Devleti’nin veziri Nizamülmülk tarafından adaletsizlik ve tamahkârlık üzerinden ele alınmıştır (Yesevi 2017: 481& Nizamülmülk 2009: 43). İbni Haldun ise zulmü Tanrı’nın yaratmış olduğu dünyadaki olağanüstü nizamın korunması üzerinden ele almış ve mezkûr kavramını bu doğal düzen içerisindeki ölçüyü bozacak her türlü davranış ve uygulama için kullanmıştır (İbni Haldun 1996: 78). Karahanlılar döneminde yaşayan devlet adamı Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig* adlı ünlü eserinde bu kavramı yalan ve bela gibi iki kötü alışkanlık üzerinden değerlendirerek onu halkın yönetilmemesi sonucu ortaya çıkan bir durum olarak görmüştür (Yusuf Has Hacip 1988: 99-104). Dolayısıyla, Yusuf Has Hacip ideal bir hükümdara ve devlet adamına az konuşması, çok dinlemesi, cimrilikten kaçınması, anlayışlı ve bilgili olması, iyilik yapması, yeni yasalar düzenlemesi, zor kullanmaması, kan dökmemesi ve kin beslememesinin yanında tebaasına zulümle muamele etmemesi gerektiğini tavsiye etmiştir (Yusuf Has Hacip 1988: 96-105). Osmanlılarda ise bu kavram şeri ve örfi düşünce içerisinde tanımlanamayan her türlü uygulama için kullanılmış ve başta tebaa ile yakın ilişkiler içerisinde olan askeri sınıfın neden olduğu suçlarla birlikte anılmıştır. Halktan kanunsuz vergi toplama, zor kullanma, angarya iş yükleme, eşkıyalık yapma

ve devre çıkma gibi olumsuz durumlar zulüm kavramının içerisinde değerlendirilmiştir (Mumcu 2007: 11-21). Bu olumsuz durumları ortadan kaldırmak veya asgari düzeye indirmek de yeryüzünde Tanrı'nın ilahi emirlerini korumakla yükümlü olan hükümdarlara verilmiş görevlerden biri olarak devletlerin var oluş nedenini ortaya çıkarmıştır. Devletlerin başında bulunarak halkı ilahi emirlere uygun bir şekilde yönetmekle mükellef olan hükümdar aynı zamanda hak gözeten ve adil bir hâkim olmalıdır. Bu sayede, ideal bir hükümdar Allah tarafından kurulmuş olan düzenin ölçüsünü korumaktadır ve daha da önemlisi, *Allahu Teâlâ'nın terazisi* olarak görülen bir makama erişme fırsatı yakalamaktadır (Kınalızade Ali Efendi 1974: 136). Doğal olarak, bu fırsata erişebilmesi için ideal bir hükümdarın dünyada zulme aman vermemesi gerekmektedir. Zulüm düşüncesini adaletin ve adaletli olmanın zıddı olarak gören Kınalızade Ali Efendi iki kavram arasındaki ilişkiyi şu şekilde anlatmaktadır:

*“Adaletin ifradı zulümdür. Zulüm, şer'an yasak olduğu halde, bir kimse-
nin hakkına tecavüz edip, ya ırz, ya mal ya da nefesine zarar vermektir. Tefrîti "in-
zılâm"dır ki, bir kimsenin kendisi hakkında vâkî olan her çeşit zulme boyun eğmek
ve onu kabul etmek suretiyle nefesine reziletin bulaşmasına, himmet ve gayretinin
azalması ile, bu sefaletle razı olmasıdır. Bazı ahlâkuleması adaletin ifradına da tef-
ritine de "cevr" dediler. Onlara göre zulüm de inzılâm da, yani başkasının hakkına
tecavüz de, hakkına tecavüz edilince boyun eğmek de çevrdir. Allah Teâlâ'nın ha-
ram kıldığı her şeyi insan yaparsa, ya nefesine ya da başkasına zulmetmiş olur. Zu-
lüm çok defa mal mülk sahibi olan zenginden, inzılâm da fakirden sadır olur. Ada-
lete riayet eyleyen ise fakirde ve zenginde mutavassıt olur.”* (Kınalızade Ali Efendi
1974: 126).

Kınalızade Ali Efendi'ye ait olan bu pasajdan görüleceği üzere ideal bir hükümdarın yapması gereken tebaasını zulme karşı korumak ve onu hâkim olduğu topraklardan bertaraf etmektir. Aksi takdirde, her türlü adaletsizliğin ve güvensizliğin olduğu bir toplum yapısında hükümdarın tahtını ve devletini kaybetmesi son derece muhtemeldir. Nizamülmülk'ün de söylediği üzere devlet *“küfür ile belki ama zulüm ile abadolamamakta”*dır (Nizamülmülk 2009: 15).

Orta Çağ'da Hristiyanlık düşüncesi içerisinde zulüm kavramı Latin kökenli bir kelime olan *crudelitas* üzerinden ele alınmıştır. Etimolojik olarak, “kaba”, “olmamış”, “ham”, “çiğ” ve “kanlı” gibi anlamlara sahip *crudus* kelimesine dayanan *crudelitas*; birçok Avrupa dilinde benzer şekilde kullanılmaktadır (Aquinolu Tommaso 1914:208). Günümüzde *crudelitas* kelimesi, İngilizcede *cruelty*, Fransızcada *cruauté*, İspanyolcada *crueledad*, İtalyancada *crudelta* ve Portekizcede *crueledade* olarak kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla, bu kelimenin ve kavramın Latin medeniyetinden yerel kültürlerle geçtiğini söylemek ve kullanım noktasında benzer ifadeler yakalamak mümkündür. Her ne kadar Orta Çağ, Rönesans ve Erken Modern Dönemde birçok yazar bu kelimeyi ve kavramı eserlerinde sıklıkla kullansa da İslam kültürüne benzer şekilde Hristiyanlık düşüncesinde salt bir zulüm tanımının bulunduğu söylemek mümkün değildir. Roma İmparatorluğu ve Geç Orta Çağ dönemine kadarki süreçte zalim, zulüm ve zalimlik gibi kavramlar bunların zıddı olarak görülen merhamet, hoşgörü, adalet ve eşitlik gibi fenomenler üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Birçok düşünür ve yazar bu erdemlerin tanımlarını ve mahiyetlerini göstererek zulüm kavramının sınırlarını çizmiş ve onların zıttı olarak görülen veya onlarla hiçbir şekilde bağdaşmayacak olan tüm durumları onun içerisinde ele almıştır. Nitekim, zulüm düşüncesi üzerine yazılmış olan ilk önemli müstakil eserin sahibi Seneca'nın mezkûr çalışmasına “Hoşgörü Üzerine” adını vermesi de bunun güzel bir örneğidir. Aynı zamanda, “Zulüm Üzerine” adlı bir çalışmanın da sahibi olan Seneca; her erdemine ona bağlı kötü bir alış-

kanlık ile tamamlandığı düşüncesini ortaya koymuştur. Romalı düşünürüne göre, erdemlerin en büyüğü olan hoşgörünün zıddı ve onu tamamlayan kötü alışkanlık zulüm fenomeninden başka bir şey değildir (Seneca 2019: 32). Seneca adına bu erdemi diğerlerinden farklı yapan en önemli noktalardan biri hoşgörünün doğuştan gelen bir özellik olmasıdır. Sağduyu, cömertlik ve adil olma gibi erdemler sonradan kazanılabilme imkanına sahipken hoşgörü bu erdemlerden farklı olarak sonradan değil; doğuştan gelme özelliğine sahiptir (Seneca 2019: 31). Bu özelliğiyle diğer erdemlerden ayrı bir yere sahip olan hoşgörü, toplum ve devlet içerisinde vuku bulan zulüm ve zalimliği ortadan kaldıracak eşitliği ve adaleti tesis edecektir. Dolayısıyla, Tanrı'nın yeryüzünde hâkim kıldığı ölçüyü ve dengeyi korumakla sorumlu olan hükümdara en fazla yakışan erdem hoşgörüdür (Seneca 2019: 36). Vücudun eksik veya kusurlu bir uzvu esirgemesi örneğinde olduğu gibi hoşgörü de hükümdarın tüm zulmünü ortadan kaldırarak toplumun dengesini muhafaza etmelidir. Aksi takdirde, hoşgürsüz bir hükümdar toplumda zulmün artmasına salık vererek merhametini kaybedecek ve hayvani bir öfkenin ve insafsızlığın esiri olacaktır (Seneca 2019: 38). Yeryüzünde Tanrı'nın vekilliğini yürüten hükümdar da kendisine ona gösterildiği saygının ve hürmetin gösterilmesi için hoşgörü sahibi olmalı ve her türlü zulümden ve zalimlikten uzak kalmalıdır. Tanrı'nın sahip olmadığı bir özellik onun vekilliğini yürüten bir hükümdar tarafından da benimsenmemelidir.

Seneca için insanın tabiatına aykırı bir özellik olan zulüm bir hastalık olarak görülmüştür (Seneca 2019: 66). Bu hastalık zalim olanın tüm davranışlarına sinmeye başlamaktadır ve zaman içerisinde onun kötü birine dönüşmesine neden olmaktadır. Bu kötülüğün sonucu ise zalimin uyguladığı zulmün ve zalimliğin mahiyetinin artması ve şiddetlenmesidir ki o, zamanla çevresindekilere zarar vermeye başlamakta ve hatta insan öldürmeye kadar varmaktadır (Seneca 2019: 67). Zalim olanın insan öldürmesi bir çeşit deliliğin kendisinde vuku bulmasına sebep olmaktadır zira nefretin, kinin, kanın, şiddetin, acımasızlığın, merhametsizliğin, türlü tehlikenin ve tehdidin etkili olmasıyla zalim etrafındakilere kötü olmayı öğretmeye yeltenmekte, yapmaya başladığı katliamların, yağmaların ve haksızlıkların şiddetini artırmakta ve silahtan korkan biri olarak silahlara daha fazla sarılmaktadır. Zalim artık kötü birine dönüşmüş ve çevresi tarafından nefret edilen, lanetli, adaletsiz, merhametsiz ve kötü nam sahibi bir insana evrilmiştir (Seneca 2019: 60). Seneca'nın da bahsettiği üzere zulmün ve zalimliğin getirmiş olduğu geri döndürülemez kötülük sahibi olma bu kavramın insan üzerindeki en korkunç sonucudur (Seneca 2019: 52). Bu nedenle, hoşgörü, merhamet ve iyi niyet göstermekten kaçınan hükümdarlar sonlarının her zaman çevrelerinde kötü olmaları için eğitmeye başladıkları kişiler tarafından acı bir şekilde sona ereceğinin farkına varmalı ve zulmün kimseye onur getirmediğini bilmelidir. İronik bir şekilde, Seneca'nın bu düşünceleri ortaya koymuş olduğu "Hoşgörü Üzerine" isimli kitabını atfettiği ve sahip olduğu hoşgörüyle İmparator Augustus başta olmak üzere tüm Roma hükümdarlarının önünde gördüğü İmparator Neron çevresine ve tebaasına zulmetmiş, uyguladığı zulümlerden keyif almaya başlamış, zaman içerisinde yakınında ve etrafında bulunan herkesin sadakatini ve desteğini kaybetmiş, öldürülme korkusuyla psikolojisi bozulmuş, bozulan psikolojisi ve ölüm korkusu nedeniyle zulümlerin şiddetini artırmış ve Seneca'nın sözünü ettiği gibi acı bir şekilde can vermiştir. Hatta Romalı ünlü tarihçi Suetonius, İmparator Neron'un hayatının sonlarındaki durumu "*Ölmek o kadar kötü bir şey mi?*" sözüyle anlatmış ve hükümdarın bu şekilde çaresizce ölümü beklediğini ifade etmiştir (Suetonius 1909:375).

Zulüm kavramına yönelik ilk önemli ve kapsamlı düşünceleri ortaya koyan Seneca'nın bu düşünceleri ve eserleri neredeyse tüm Orta Çağ boyunca geri planda kalmış ve hatta unutulmuştur. Seneca'nın bu düşüncelerine yönelik ilk ciddi tenkit Romalı yazarın ölümünden 1000

yıl sonra Aquinolu Tommaso'nun meşhur eseri *Summa Theologiae* ile yapılmıştır. Eserinde Seneca'ya sıklıkla atıfta bulunan ve onu eleştiren Aquinolu Tommaso Romalı yazarın düşüncelerinin ve eserlerinin Avrupa'da düzenlenerek yerel dillere çevrilmesini ve basılmasını sağlamıştır (Baraz 1998: 209-210). XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Seneca'nın birçok eseri çeşitli Avrupa dillerine çevrilerek yazarın fikirleri birçok Rönesans düşünürü tarafından benimsenmiştir. Dolayısıyla, ilk kez ciddi manada Seneca tarafından ele alınan zulüm düşüncesini Seneca eleştirisi üzerinden ele alan Aquinolu Tommaso arasında önemli bir boşluk olduğunu söylemek mümkündür. Yaklaşık 1000 yıllık bir dönem içerisinde zulüm ve zalimlik üzerine çok fazla düşünce ve eser ortaya konmamış ve yalnızca çeşitli din adamları onu ilahi bir zemine oturtarak zulmün ilahi bir kaynağı olduğunu ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Zulmün ve zalimliğin Tanrı'dan geldiği düşüncesi de bu konunun tartışmaya açılmasını önlemiş ve daha da önemlisi, Seneca'nın fiziksel bir mana yüklediği kavram manevi ve ruhani bir yapı elde etmiştir. Aziz Augustinus, Aziz Clairvauxlu Bernard ve Salisburyli John bu sürecin ortaya çıkmasında rol oynayan önemli isimlerden birkaçı olarak tüm Orta Çağ periyoduna damga vurmuş ve zulüm düşüncesinin farklı bir noktada ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

Seneca'dan sonra zulüm meselesi üzerine çeşitli fikirler ortaya koyan ilk isimlerden olan Aziz Augustinus zulüm ve zalimlik meselesini ruhani bir sürecin parçası olarak görmüş ve onun tümüyle insanların ruhlarında var olan kati bir kötülükten ileri geldiğini düşünmüştür (Baraz 1998: 202-203). Bu kati kötülük insanın önce kendisine ardından da çevresine zulmetmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, zulüm ve zulüm odaklı işkenceler, katliamlar, ahlaksızlıklar ve aşırılıklar insanın sahip olduğu kötü ve günahkâr bir ruhun dışı vurumu olarak görülmüştür. Zulmettikçe zalimliği artan insan kendisini daha fazla cezalandıracak, daha çok acı çektirecek ve nihayetinde, kendi ruhuna daha yoğun şekilde zulmedecektir (Aziz Augustine 1999: 63, 102, 142). Diğer bir deyişle, *İtiraf*lar adlı meşhur eserinde de söylediği üzere *kuraldışına çıkmış olan her ruh kendi kendinin cezalandırıcısı* haline gelmiştir (Aziz Augustine 1999: 25). Aziz Clairvauxlu Bernard da Aziz Augustinus ile benzer düşüncelere sahip olmuş ve zulmü ve zalimliği kötü bir ruha sahip olmanın sonucu olarak görmüştür. Bernard'a göre, çevresindekilere zarar veren, keyfi şekilde insan öldüren ve bunlardan keyif alanların neden olduğu zulümler kişinin kendi ruhuna gösterdiği zalimliklerden başka bir şey olarak değerlendirilmemelidir (Aziz Bernard 1904: 222). Kişilerin neden oldukları bu zulümler onların günahkâr olmasına neden olurken bu günahkârlık onların her türlü kötü olaydan ve şeytani tutumdan keyif almalarını da tetiklemiştir. Daha da önemlisi, kişinin keyif almaya başladığı bu kötülükler ve alışkanlıklar herhangi bir sınır tanımadığından onun çevresini etkileyerek zulmün ve zalimliğin mahiyetini genişletmektedir. Dolayısıyla, her bir insan kimseye zulmetmeyen ve herkese yoğun bir şefkat gösteren Tanrı'yı taklit etmeli ve onun ilahi emirlerini ve doğal düzeni göz önüne alarak kendisini bu tarz kötülüklerden alıkoyacak kurallar belirlemelidir (Aziz Bernard 1904: 198). Aziz Bernard'ın söylemiyle kişi kendisinin kanunu ve efendisi olmalı ve bunlara gönülden bir bağlılık göstermelidir (Aziz Bernard 1904: 198). Böylece, kişi *kendinin yükü* olarak her türlü cezayı ve sorumluluğu göz önüne alarak hareket edecektir (Aziz Bernard 1904: 199). Buna rağmen zulmetmeye ve zalimce davranmaya devam eden kişi de sahip olduğu ruhani kötülüğü yansıtmaya devam etmektedir.

Aziz Augustinus ile Aziz Clairvauxlu Bernard'ın yanı sıra Salisburyli John da zulüm konusunu ele almaya çalışan diğer bir din adamıydı. Aziz Clairvauxlu Bernard'ın aksine tüm toplumun yükünün hükümdarın sırtında olduğunu ifade eden Salisburyli John için ideal bir hükümdar tebaasının tüm paydaşlarını düşünerek hareket etmeli ve onlara ilahi ve doğal olanın

rehberliğinde muamele göstermeliydi (Salisburyli John 1990: 28). Hükümdarların Tanrı'nın yeryüzündeki suretleri olduğunu söyleyen İngiliz din adamı için hükümdarların sahip olduğu tüm gücün kaynağı Tanrı ve onun ilahi emirleriydi. Dolayısıyla, hükümdar attığı tüm adımların ve gerçekleştirdiği tüm işlerin Tanrı'ya dayandığını unutmamalı ve onun merhameti ve adaletini kullanarak sahip olduğu gücün ilahi temelinden ayrılmamalıydı (Salisburyli John 1990: 28-29). İlahi temelli bu güce karşı gelenler de Tanrı'ya ve onun emirlerine karşı geleceğinden hükümdar her zaman kısıtlı bir otorite sahibi olduğunun farkına varmalıydı. Hatta hükümdarın tebaasına kötü davrandığı zamanlarda bile ilahi yazgının insanları cezalandırmak veya onların doğru yola dönmelerini sağlamak olduğu bilinmeliydi (Salisburyli John 1990: 29). Nitekim sahip olduğu orduyuyla tüm Avrupa'da büyük bir korku yayan ve *Tanrı'nın Kırbacı* unvanıyla anılan Hun lideri Attila'nın istila ettiği şehirlerdeki din adamları tarafından hürmetle karşılanmasının altında bu neden yatmaktaydı (Salisburyli John 1990: 29). Salisburyli John'un da ifade ettiği üzere kendisini *Tanrı'nın Kırbacı* olarak tanıtan Hun liderine sahip olduğu ilahi misyon nedeniyle din adamları kiliselerin kapılarını açmış ve onun hareketlerine karşı herhangi bir direnç göstermemişlerdir. Hun lideri Attila örneğinde olduğu gibi Tanrı'nın insanlara göndermiş olduğu belalar, felaketler ve zulümler yalnızca günahkârları cezalandırmakla kalmamakta; aynı zamanda, insanların hakiki iyiliğin önemini kavramaları ve onun ilahi emirlerine kendilerini adamaları da bu yolla sağlanmaktadır. Bu nedenle, Hristiyan bir hükümdar ilahi bir temele sahip gücünü adil ve eşit bir şekilde kullanmaktan kaçmamalı ve onun hükümlerine koşulsuz bir bağlılık göstermelidir. Tanrı'nın her türlü günaha ve ahlaksızlığa girmiş insanları doğru yola döndürmesi gibi hükümdar da kimseye zulmetmeden sahip olduğu ölçülülükle tüm suçları, yanlışları ve hataları düzeltmeli ve bu yolda hiçbir geri adım atmamalıdır (Salisburyli John 1990: 30). Kendi meselelerini ve isteklerini geride bırakarak sadece ilahi olanın peşinden gitmeye çalışan hükümdar sahip olduğu *ilahi kalkan* vasıtasıyla kötü olanla mücadele etmeli, zorunlu durumlarda her türlü şiddete başvurmalı, tebaasını ve devletini tehdit eden ahlaksızların ve fenalıkların defî için her türlü cezalandırmanın acılı yöntemlerini kullanmalı ve hatta *dini* bir *zalimlik* göstermeyi bilmelidir (Salisburyli John 1990: 50, 211). Şartlar gerektirdiği takdirde Tanrı'nın ilahi emirlerini hâkim kılmak ve var olan durumu düzeltmek için insanlara zalimce davranmaktan kaçınmamalı ve zulmün ilahi yazgının içerisinde önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır. Salisburyli John bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Öte yandan, hafif ve zararsız güç bir hükümdara dahili kötülükleri tedavi etmek için yetmediğinde o uygun bir şekilde cezalandırmanın acı verici taraflarını yoğunlukla kullanır; dini bir zulüm kötülüğü ezer geçer ki iyi olan yeniden güvenlik altına alınabilsin...” (Salisburyli John 1990: 50).

Zulüm ve zalimlik düşüncesini ilahi yazgının bir parçası olarak gören Salisburyli John adına zalimliğin her türlü örneğini sunarak insanlara acı çektiren, işkence eden ve onları öldüren zorbarların da Tanrı tarafından görevli kılındığı bilinmelidir (Salisburyli John 1990: 201). Zorbarlar, gaddar ve zalim hükümdarlar sayesinde insanların iyi olanın farkına varabildiğini ifade eden yazara göre; tebaasına onlarca zulmü reva gören hükümdarlar bu şekilde davranarak kötülüğü cezalandırmakta ve iyiliği ödüllendirmektedir (Salisburyli John 1990: 201). Zorbarlar sahip oldukları bu ilahi misyon aracılığıyla tüm Hristiyanlara uymaları gereken ilahi emirleri gösterirken onların neleri kaybetmiş olduklarını da gözler önüne sermektedir. Salisburyli John'un *Tanrı'nın Vekilleri* olarak gördüğü bu zorba ve zalim hükümdarlar sahip oldukları kötülük anlayışıyla iyi olanın yeniden dünyada hâkim kılınmasına aracılık etmektedir (Salisburyli John 1990: 202). Babillerin sahip oldukları toprakları kaybederek onları Perslere kaptırmaları da tümüyle

bu durum ile ilgilidir; Tanrı, Babil halkına uyarı göndermek adına görevlendirmiş olduğu Persleri Babilonya'ya göndermiş, bölgedekiler onun gazabını ve öfkesini tecrübe etmişlerdir. Tanrı tarafından gönderilmiş olan ilahi mesajı anlayan ve onun öfkesini görerek yeniden doğru yola giren Babil halkı da Kral Darius önderliğinde kaptırmış oldukları toprakları Perslerden alabilmişlerdir (Salisburyli John 1990: 202). Babil örneğinde de olduğu gibi insanların cüzi ve kısıtlı bakış açılarına göre zalimce, yüz kızartıcı ve acı verici buldukları bir hadise ilahi manada çok daha büyük iyiliklerin müjdecisiydi zira Tanrı tarafından yaratılan her şeyin özünde iyilikten başka bir şey bulunmamaktaydı. Bundan ötürü, zulüm ve zalimlik birçok iyiliğin başlangıcı olarak görülmeli ve ilahi bir temele haiz olduğu kavranmalıydı (Salisburyli John 1990: 201-206).

III

Seneca'nın aksine Aziz Augustinus, Aziz Clairvauxlu Bernard ve Salisburyli John gibi Orta Çağ döneminin önemli din adamları zulüm ve zalimlik boyutunun ruhani, soyut ve ilahi tarafı ile ilgilenmiş; onun ne olduğundan veya nasıl tanımlandığından ziyade sahip olduğu kötücül ve habis karakterinin sınırlarını belirlemeye çalışmışlardır. Uzun bir zaman boyunca kendisinden bahsedilmeyen ve geri planda kalan Romalı düşünür Seneca'nın zulüm tanımını yeniden ele alan ve onu daha sağlam bir temele oturtan isim ise Aquinolu Tommaso olmuştur. Aquinolu Tommaso vasıtasıyla Seneca'nın yalnızca zulüm ve zalimlik ile ilgili olan düşünceleri yeniden hayat bulmakla kalmamış; aynı zamanda, Romalı yazarın eserleri de çeşitli dillere çevrilmeye başlanmıştır. Diğer bir deyişle, Seneca'nın fiziksel şiddete, kana, işkenceye ve acıya dayalı fiziksel zulüm düşüncesi yeniden hayat bulmuştur.

Aquinolu Tommaso, Romalı yazar Seneca gibi zulüm kavramının tanımını onun zıddı olarak gördüğü hoşgörü erdemi üzerinden ele almaya çalışmıştır. Meşhur eseri *Summa Theologiae*'de yer alan 159. soruda zulüm ile hoşgörü arasındaki ilişkiyi oluşturmaya çalışan Tommaso, ilk olarak, zulmün ne anlama geldiğini anlamaya çalışmıştır (Aquinolu Tommaso 1914:207-208). Zulmün cezalandırma ile ilgili bir kavram olduğunun altını çizen Katolik din adamı için zulüm bir kişiye verilecek olan cezada aşırıya kaçma manasına gelmektedir. Kelime kökeni olarak Latince “kuru”, “ham” ve “olmamış” manalarına gelen *crudustan* türeyen bu kelime, burada da görüleceği üzere insanların ruh durumları üzerinde acı ve kesif bir tat bırakmaktadır (Aquinolu Tommaso 1914: 208). Oysaki zulüm düşüncesinin zıddı olarak görülen hoşgörü bir kişiye verilecek olan cezanın hafifletilmesini temel almaktadır. Dolayısıyla, zalim bir hükümdar suçlulara verilecek her türlü cezada aşırıya kaçmayı dilerken hoşgörülü bir hükümdar da suçlulara verilecek cezaları hafifleterek onların bir daha böyle suçlar işlemesini engellemeyi amaçlamaktadır. Aquinolu Tommaso'ya göre, zulüm düşüncesinin tam ve kesin bir tanımının yapılamamasının altında önemli bir yanlış görüş yatmaktadır. Bu yanlış görüş, zulüm kavramının zıddı olarak hoşgörü erdeminin çok benzeyen merhamet erdeminin görülmesine ve merhamet erdemi üzerinden bir zulüm tanımlaması oluşturulmak istenmesine dayanmaktadır (Aquinolu Tommaso 1914:208). Temel olarak hem hoşgörü hem merhamet bir kişinin mutsuzluğunu gidererek onu daha mutlu bir kişi haline getirmeyi hedeflemektedir ama uygulanma biçimleri ve uygulanma yerleri tamamıyla farklıdır. Tommaso için merhamet bir kişiye lütufta veya ihsanda bulunulması ile onun mutsuzluğunu gidermektedir. Çoğunlukla, bu durum kendisine ceza verilmiş olan bir mahkûmun hükümdar tarafından affedilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Aquinolu Tommaso 1914:208). Buradan da görüleceği üzere merhamet cezalandırma ile ilgili değil; bilakis, adaletin tecelli etmesi ile ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla, aralarında önemli benzerlikler

bulunan bu iki kavram birbirlerinden farklıdır ve merhametin, zulüm ile alakalı olduğunu söylemek pek de mümkün değildir (Aquino lu Tommaso 1914:208).

Aquino lu Tommaso'nun zulüm hakkında ortaya koymuş olduğu fikirler yalnızca bunlarla sınırlı kalmamıştır. Katolik din adamı için Seneca'nın ortaya koymuş olduğu *vahşilik* ve *gaddarlık* düşünceleri de tartışmaya değer konular olarak ön plana çıkmıştır zira her iki aşırılığın zulüm ve zalimlik ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu düşünülmektedir (Aquino lu Tommaso 1914:208). Bu düşünce ise doğru değildir. Aristocu bir bakış açısı ile her bir erdemin kötü bir alışkanlık ile tamamlanması gerektiğini düşünen Aquino lu Tommaso'ya göre, *vahşilik* ve *gaddarlık* tümüyle hayvanlara özgü bir canavarlığın göstergesidir ve insani özellikler değildir (Aquino lu Tommaso 1914:209). Hayvanlar bu şekilde davranarak hayatta kalabilmektir ama insanların bu özellikleri kullanmasına gerek yoktur. Vahşice ve gaddarca davranarak kan dökmekten keyif alan ve insanlara işkence etmekle tatmin olan insanlar bunu kendi doğalarına yabancı kalmaya başlayarak yapmaktadır (Aquino lu Tommaso 1914:209-210). Dolayısıyla, hiçbir erdemin zıddı olmayan bu unsurlar zalimlikle alakalı değildir. Aquino lu Tommaso'nun bu yorumu Orta Çağ boyunca zulmün tümüyle ilahi ve ruhani yönü ile ilgilenen düşünürler için önemli bir kırılma meydana getirmiş ve zamanla zulmün müspet ve dünyevi tarafları ile ilgilenilmeye başlanmıştır.

Aquino lu Tommaso'nun izinden giderek zulüm düşüncesini anlamaya çalışan diğer bir isim de bir başka İtalyan düşünür olan Sienalı Katerina'dır. Kaleme aldığı *Diyalog* isimli eserinde zulüm fenomenine sıklıkla atıfta bulunan Katerina, Tommaso ile benzer bir anlayışı benimseyerek Aristocu bir bakış açısı üzerinden erdem ile kötü alışkanlık karşıtlığını ortaya koymuştur. Zulmü ve zalimliği etrafında bulunan tüm canlıları ölüm tehlikesine sokan insanlar için kullanan İtalyan düşünür için zulüm temelde merhamet eksikliği nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Sienalı Katerina 1907:20). Dolayısıyla, Aquino lu Tommaso'nun hoşgörü ve zulüm arasında var olduğunu düşündüğü karşıtlık durumu Sienalı Katerina'da merhamet ve zulüm olarak vuku bulmuştur (Sienalı Katerina 1907:42). Merhametin yanı sıra zalim bir hükümdarda ihsan ve iyilik de noksandır ve bu üç özelliğin eksikliği doğrudan zulmü doğurmaktadır. Aynı zamanda, zalim bir hükümdar iyi olanı kötü olanla takas etmiş ve daha da önemlisi, erdemi kötü bir alışkanlık için bırakmıştır (Sienalı Katerina 1907:20). İnsanların hayatlarını mahveden ve onları büyük bir ölüm korkusu içerisine sokan bu zalimlik; insanlara etrafındakilere yardım etmeme, diğerlerinin mallarını zorla alma, fakirleri hakir görme ve onları soyma, aldatma ve sahtekârlık yapma şeklinde de ortaya çıkmaktaydı (Sienalı Katerina 1907:42). Diğer bir deyişle, zulüm sadece güçlü olanlar tarafından güçsüzler üzerinde uygulanmakta olan her şeye verilen bir isimdir ki hırsızlık, adaletsizlik, cinayet, haksız kazanç ve açgözlülük bu şekilde peyda olmaktadır fakat Sienalı Katerina'nın da söylemiş olduğu üzere zalim olanlar *merhametsizlere merhametsizce muamele edileceğini* unutmamalıdır (Sienalı Katerina 1907:51).

Sienalı Katerina ile hemen hemen aynı yıllarda eser veren isimlerden biri olan ve Orta Çağ İslam felsefesinin son büyük isimlerinden sayılan İbni Haldun da zulüm kavramını meşhur eseri *Mukaddime*'de anlatmaya ve açıklamaya çalışmıştır. Zulüm kavramını Aquino lu Tommaso ile Sienalı Katerina'da görülen Aristocu erdem ile kötü alışkanlık zıtlığı üzerinden anlamaya çalışan İbni Haldun; ölçülü olmayı zulmün zıddı olarak görmüştür zira şeriatı ve Tanrı'yı temel alarak devleti yönetmesi gereken hükümdar topladığı vergiler ile halkı iç ve dış tehlikelerden korumalı ve daha da önemlisi, yeryüzünde adaleti tesis ederek Tanrı'nın yaratmış oldukları arasındaki ölçülü ve dengeyi muhafaza etmelidir (İbni Haldun 1996: 78). Dünyadaki tüm canlılar arasındaki ilişkilere yön veren bu ölçüyü koruması ve gözetmesi adına Tanrı dünyaya bir

yönetici atamış ve ondan bu sorumluluğu yerine getirmesini istemiştir. Bu sorumluluğu yerine getirmeyen ve şeri hükümleri gözetmeyerek yönetmekte olduğu ülkede Tanrı'nın emir ve yasaklarını egemen kılmayan tüm hükümdarlar ölçsüz bir şekilde hareket etmeye başlamış ve tebaasına zulmetmiştir (İbni Haldun 1996: 78). Buna karşılık geçmişteki birçok örnekte görülebileceği gibi, zulmün hâkim olduğu topraklarda yaşayanlar sürekli mallarını ve canlarını korumanın derdine düşmekte, çalışmayı bırakmakta, pazarlarda durgunluk hâkim olmakta, bayındırlık faaliyetleri durmakta, insanlar farklı ülkelere göç etmekte ve ekonomi alt üst olmaktadır. Daha önce yaşamış olan düşünürlerden farklı olarak zulüm kavramını şiddet, işkence ve kan dökme üzerinden ele almayan İbni Haldun için zulüm yalnızca belirli bir tanım içerisine indirgenemeyecek kadar mühim bir konudur. Zulüm sadece kişinin insanlara ağır ve aşırı cezalar vermesi veya onlara merhamet göstermemesi değil; sahip olduğu ölçüyü bilmeyerek ahalinin malına çökmesi, başka birinin malını zorla ele geçirmesi, işçinin ücretini eksik vermesi, insanlara angarya işler yüklemesi, şeriatla olmayan bir görevi üstlenmesi, birinden haksız bir talepte bulunması ve tebaadan gereksiz, aşırı ve haksız vergi istemesi gibi durumları da kapsayan ve güç sahiplerine ve hükümdarlara mahsus bir kavramdır (İbni Haldun 1996: 80). Ayrıca, İbni Haldun'a göre, zulüm devletlerin yaşlılık çağlarında oldukça artan ve yıkılma süreçlerini hızlandıran etmenlerdendir zira yaşlanmaya başlayan devletler günden güne daha fazla paraya ihtiyaç duymaktadır. Artan para ihtiyacına karşı vergiler sürekli olarak artırılrsa da giderlerin de artmasıyla bu vergi artışları yeterli olamamakta ve kudret sahipleri de artan masrafları tebaaya zulmederek elde etmeye çalışmaktadır (İbni Haldun 1996: 85). Bu süreç devlet yıkılıncaya kadar devam etmektedir. Bu ölçsüzlük devlet adamlarına hiçbir zaman sahip olamayacakları mutlak bir gücün kapılarını açarken şeri hükümlerin unutulmasına ve dünyevi zevklerin ön plana çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

İbni Haldun'un zulmün devletlerin yaşlılık dönemlerinde arttığına dair düşüncesinin bir benzerini ünlü Floransalı diplomat Francesco Guicciardini de dile getirmiştir. Floransalı diplomata göre, yaşlılık arttıkça dünyevi zevklere olan bağlılık da artmakta ve böylece, erdemler unutulurken tembellik, şehvet ve zulüm gibi kötü alışkanlıklar ön plana çıkmaktadır (Guicciardini 1839: 17). Dünyevi şeylere duyulan zaaf her türlü kötü alışkanlığın benimsenmesine doğrudan etki etmekte ve kişinin tabiatının da bozulmasına neden olmaktadır. Öte yandan, yaşlılık döneminde kazanılan zulüm alışkanlığının bir çeşit sertlik olduğunu düşünen Francesco Guicciardini adına bu sertlik olmadan iyi bir yönetim anlayışı sergilemek pek mümkün değildir. Zulüm kamu sağlığı için son derece güçlü bir ihtiyaç olarak ön plana çıkarken insanların sahip olduğu kötücül karakter böyle bir tedbirin alınmasını zorunlu kılmaktadır (Guicciardini 1839: 20). Guicciardini'ye göre bu zorunluluğun anlaşılması için Floransa ile Pisa arasında uzun yıllardır süregelen savaşa bakmak yeterlidir. Yazarın *inimici ostinatissimi*⁴ olarak nitelendirdiği Pisalıların Floransalılar üzerinde neden olduğu korkunun getirdiği sert ve zor meseleler farklı, şiddetli ve kanlı çözümlerde sonuç aranması gerekliliğini doğurmaktadır (Guicciardini 1932:161). Floransalı yazar için bu sürecin sonucunda ortaya çıkan tek bir çözüm vardır: *Cru-delta*⁵ (Guicciardini 1932:161). Şayet tüm Pisalıları ortadan kaldırmak veya onları hapsetmek Floransalıların rahatlamasını sağlayacaksa bu yollar izlenmeli ve böylelikle, onların sayıları azaltılırken daha tehlikesiz bir hale getirilmelidirler (Guicciardini 1932:162). Bu şekilde, Floransalılar uzun bir zamandır sürdürdükleri savaşı *poca perdita*⁶ ile sona erdirmeye başarısını elde

⁴ İta. İnatçı Düşmanlar.

⁵ İta. Zulüm.

⁶ İta. Az kayıp.

edebilme fırsatı yakalamaktadır (Guicciardini 1932:162). Aksi takdirde, zulmü reddeden Floransalılar istemedikleri bir savaşa çok daha uzun yıllar katlanmak zorundadırlar. Bu durum Hristiyanlık düşüncesine bağlı kalanlar için çok acımasız ve vahşi gelmektedir ama kendilerini düşmana karşı korumak zorunda kalan bir devletin var oluş nedeni ve çıkarı tümüyle zulümle ayakta kalmasına bağlıdır. Birçok dindar Hristiyan için devletlerini düşmanlara karşı korumak mukaddes bir görevdir ve onlar yalnızca bu duruma zulüm demekten imtina etmektedirler (Guicciardini 1932:163). Dolayısıyla, din her zaman devletlerin ayakta kalabilmesi adına yeterli oranda çözüm sağlayamamaktadır. Devletin düşmana karşı ayakta kalmasını sağlayacak çıkarı yalnızca zulmü gerektirmektedir.

Zulüm konusunda Francesco Guicciardini ile benzer görüşleri paylaşan isimlerden biri olan Niccolo Machiavelli de zulüm kavramını merhametin zıddı olarak görmüş; hükümdarların tahtlarını ve devletlerini korumaları adına zalim olmalarının onlara daha fazla fayda sağlayabileceğini düşünmüştür. Guicciardini gibi insanın tabiatı gereği kötü ve çıkarıcı bir karaktere sahip olduğuna inanan Floransalı diplomat, Cesare Borgia gibi zalimliği ile ünlü hükümdarların zalimce davranarak halkını iç ve dış tehlikelerden koruduğunu ve ülkesinde barışı ve huzuru tesis edebileceğini ifade etmiştir zira merhamet ve merhametli olmak çoğunlukla ciddi bir düzensizliğe ve karışıklığa neden olmaktadır (Machiavelli 2013: 17.Bölüm). Birçoklarının aksine zalim olmak ve zalimce davranmak çok kötü bir durum olmamakla birlikte merhametin neden olduğu düzensizliği ortadan kaldırarak birçok insanın hayatta kalmasını ve sükûnetin sağlanabilmesini temin etmiştir. Aynı zamanda, merhamet ve sevgi üzerine kurulu bir hükümdar-tebaa ilişkisinde hükümdar her zaman ihanet ve sadakatsizlik tehlikesi ile karşı karşıya kalmakta ve nankör, çıkarıcı, korkak ve değişken olan insanların kötü ve zor günlerde desteğini bulamamaktadır (Machiavelli 2013: 17.Bölüm). Diğer yandan, zulüm ve şiddet kullanarak tebaa ile ilişkisini korku üzerine kuran bir hükümdar ise devleti daha rahat bir şekilde yönetme imkânı elde ederken kötü ve zor günlerde insanların desteğini almaya devam etmektedir. Korku ve merhametsizlik zalim hükümdarın iki büyük aracı olarak onun hükümranlığının garantisi konumundadır. Özellikle, tahta yeni çıkmış olan hükümdarlar zalim olmaktan çekinmemeli ve ılımlı, korkusuz ve ihtiyatlı bir şekilde hareket etmelidir. Bu şekilde hareket ederek tebaasının ve askerlerinin bağlılığını garanti altına alan bir hükümdarın zalim olmaktan başka bir çaresi de yoktur. Floransalı yazar, bu durumu, Romalı şair Virgilius'a göndermede bulunarak, ona ait olan “*Var olan durumun güçlüğü ve yeni krallık beni böyle davranmaya ve sınırları tümüyle askerlerle korumaya mecbur kılmaktadır.*” sözüyle açıklamaktadır (Machiavelli 2013: 17.Bölüm).

Virgilius'un bu sözünden hareketle zulüm kavramını ele almaya çalışan diğer bir isim de Lucio Paolo Rosello adlı İtalyan bir düşünürdür. Floransa Dükü Cosimo de Medici'nin oğlu Francesco de Medici'ye yol göstermesi adına kaleme alınan “*Il ritratto del verogoverno del prencipe*”⁷ isimli eserde, Rosello, zulüm kavramına pek sıcak bakmasa da onun belirli noktalar da faydalı bir araç olduğu fikrini benimsemiştir (Rosello 1552: 15). Yazar için ideal bir hükümdar Floransa Dükü Cosimo de Medici gibi sağduyulu ve erdemli olmalı; adaleti, merhameti ve hoşgörüyü harmanlayarak onları uygun bir biçimde tatbik etmelidir (Rosello 1552: 15). Suç işleyenler adaletin yerini bulabilmesi adına cezalandırılmalı ancak onlara hiçbir ağır işkence ve zulüm yapılmamalıdır. Zulüm ve zalimlik de sınırlı kişilere uygulanması kaydıyla yapılmalı ve hiçbir şekilde genele yayılmamalıdır. İdeal bir hükümdar Roma Cumhuriyeti'nde diktatörlük yapan Lucius Sulla Felix gibi zalimliği yönetim anlayışı haline getirmemeli ve kendisine yer yer

⁷ İta. Hükümdarın iyi yönetiminin tasviri.

ayda sağlayan bu aracın hiçbir zaman *buon frutto*⁸ getirmediğinin farkında olmalıydı zira hükümdarın zalim bir hüviyet kazanması tecavüzün, katliamların, cinayetlerin, isyanların ve yağmanın olağan bir hal almasına neden olurken bunların devam edebilmesi için zulmün şiddetinin artırılarak devam etmesi gerekmektedir (Rosello 1552: 14-15). Bu durum da Niccolo Machiavelli'nin Virgilius'a atıfta bulunduğu “*Var olan durumun güçlüğü ve yeni krallık beni böyle davranmaya ve sınırları tümüyle askerlerle korumaya mecbur kılmaktadır.*” sözünün Lucio Paolo Rosello tarafından da kullanılmasını sağlamış ve yazar bu söz vasıtasıyla zalim hükümdarların yerlerine gelenlerin onlardan kalan sıkıntılar nedeniyle hükümdarlık yapmalarının zorlaştığını belirtmektedir (Rosello 1552: 14). Zulmün tüm bu olumsuz sonuçlarına karşın farklı toplumlarda onun bir uzlaşma aracı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Rosello'ya göre bunun en iyi örneği her bir hükümdarın ölümünden sonra bir süre kargaşa dönemi içerisinde kalan Türklerdir (Rosello 1552: 15). Zulüm olmadan Türk İmparatorluğunun yığından farksız bir yere dönüşeceğini ifade eden Padova'lı yazar; kardeşleri üzerinde tahakküm kuran Türk hükümdarın uyguladığı zulüm vasıtasıyla toplum ve devlet nezdinde sağlam bir uzlaşmanın ortaya çıkarmış olduğunu belirtmektedir (Rosello 1552: 15). Dolayısıyla, zulüm düşüncesi yeri geldiğinde kullanılması gereken etkili bir araçtan başka bir şey değildir.

IV

Fransız din adamı Jean Calvin de bu dönemde zulüm düşüncesini ele alan ve bunun üzerine müstakil bir eser yazan diğer bir isimdir. 1536 yılında çıkan meşhur *Hristiyan Dininin Kurumları* adlı eserinden birkaç yıl evvel ünlü din adamı, Seneca'nın *Hoşgörü Üzerine* isimli eserini modern bir bağlam içerisinde ele aldığı *Hoşgörü Üzerine Yorumları* yayınlamıştır. Seneca'nın bu eserini oldukça detaylı bir şekilde inceleyen Calvin, onun kaleme almış olduğu kısımları kendi düşünceleri üzerinden açıklamaya çalışarak metin analizi yapmaya da çalışmıştır. Seneca'nın kayda değer ölçüde etkisi altında kalan Calvin, Aristocu bir bakış açısı ile her bir erdemi taklit eden bir kötü alışkanlık olduğu fikrini benimsemiş ve zulüm kavramını da bu bağlamda değerlendirmiştir. Hoşgörünün zulüm tarafından taklit edildiğini ifade eden din adamı bu alışkanlıkların kişiye kendisini kötü olarak değil; iyi ve faydalı olarak gösterdiği düşüncesine sahiptir. Batını bir inanca veya batıl inançlara sahip bir kimse kendini dindar; sert ve acımasız bir tavra sahip olan kimse kendini adil; her türlü zevk ve sefa peşinde koşan kimse kendini ılımlı ve kimseye zulmetmeyerek onlara zarar vermediğini düşünen biri de kendini hoşgörülü olarak görmektedir (Calvin 1969: 50-51). Oysaki insanların sahip olduğu mizaç ve karakter onların sahip olduğu erdemleri ve kötü alışkanlıkları doğrudan etkilemekte ve sahip olunan erdemleri pekiştirirken bazılarını da kötü alışkanlıklara evirmektedir. Bu nedenle, kişi buradaki ayrımı iyi bir şekilde yapmayı bilmeli; bir hükümdar da hoşgörüye yönelerek tüm erdemlerini ona göre ayarlayarak dünyada bu erdemin en çok yakıştığı kişinin kendisi olduğunu idrak etmelidir. Bu noktada, hükümdar bu ayrımı yaparken üç hususun varlığından haberdar olmalı ve tüm inancını ve devlet işlerini bu temel üzerine inşa etmelidir.

Bu hususların başında Tanrısal bir hüviyete sahip olması gereken hükümdarın hüküm sürme amacının öldürmek veya acı çektirmek değil; tümüyle yaşatmak üzerine olduğunu bilmesi gelir. Bu durumu Seneca'nın bir tragedyasındaki pasaj ile anlatmaya çalışan Calvin; bir hükümdarın en büyük erdeminin düşmanını öldürmek olduğunu ifade eden İmparator Neron'a, bir hükümdarın en önemli vazifesinin yurttaşlarının canlarını muhafaza etmesi gerektiğini söyleyen Seneca'yı örnek vermiştir (Calvin 1969:78). Aynı zamanda, bir hükümdarın yapmış olduğu

⁸ İta. Güzel sonuç.

davranışların etrafındakiler için *ejemplar*⁹ olduğunu ifade eden Calvin, bir insanın canını bağışlamayı veya bir insanı yaşatmayı bir hükümdarın sahip olduğu hoşgörünün en önemli nişanesi olarak görmektedir (Calvin 1969:32). Bunun yanında Hristiyan bir hükümdar yasalara uymak istemese de yasaların kendisinden üstte bir konumda olduğunu bilmeli ve bunlara tabi olmaktan başka bir yolun bulunmadığını anlamalıydı (Calvin 1969:27). Hatta Calvin yasalara tabi olma konusunda hükümdarın etrafındakilerden farklı bir konumda olmadığını söyleyerek yasaların her koşulda hükümdardan daha yüksek bir konumda olduğunu altını çizmekteydi. Romalı filozof Plinius'un da belirtmiş olduğu üzere hükümdar "*kendisine bizden daha fazla şey yapmasına imkân vereceği şeylere izin vermemeli*"ydi zira o, hiçbir zaman yasaların üstünde değildi (Calvin 1969:27). Hükümdarın zalim bir şekilde davranması veya ahlaksız bir şekilde hareket etmesi kötüyü yücelterek iynin tüm hükmünü ortadan kaldırmaktadır; yaptıklarından hiçbir ceza almayacağını bilen insanlar da kötülük yapmaya devam ederek yasalardan başka sığınacak hiçbir limanı olmayan iyi insanlara zulmetmektedirler (Calvin 1969:48). Dolayısıyla, hükümdar geçmişte İmparator Tiberius, Caligula ve Neron'un yapmış olduğu gibi yasaları hiçe saymamalı ve çevresine ve halkına zulmetmekten kaçınmalıdır. Calvin'e göre, hükümdarın bilmesi gereken son husus ise iyi bir hükümdar ile zalim bir tiran arasındaki farktan ileri gelmektedir. Fransız din adamı için iyi bir kral ile zalim bir tiran arasındaki en ciddi fark krallar iyi bir nedenden ve zorunluluktan ötürü zalim olmak durumunda kalırken tiranların insanlara acı çektirmekten ve onları öldürmekten keyif aldıkları için onlara zalimlik yapmalarıdır (Calvin 1969:127). Bu fark hükümdarların tiranlara dönüşmesi noktasındaki en önemli ve en ciddi adımdır ki zalimlik hükümdarları yeryüzündeki en lanetli insanlara dönüştürmektedir. Oysaki iyi bir kralın zalimlik yerine hoşgörüyü seçerek hareket etmesi onu ilahi bir mertebeye erdirmektir. Hükümdarın sahip olduğu hoşgörü kendisini Tanrı ile eşit kılan yegâne erdemdir (Calvin 1969:78). Seneca'nın da zulümden ziyade hoşgörüye ehemmiyet göstermesinin nedeni budur. Dünyada hüküm sürmüş ve halen hüküm sürmekte olan hiçbir hükümdar herkese doğru bir biçimde adaleti dağıtamayacağından insanlara karşı zulüm yerine hoşgörüyle muamele etmek daha doğrudur zira kralın ağzından çıkan her bir söz emirdir ve hiçbir mahkeme veya hiçbir temyiz kurumu onun emirlerine karşı gelememektedir. Bu nedenle, hoşgörü tüm erdemlerden farklı bir noktada yer almaktadır. Zulüm ise bir hükümdarı aşağılık bir hayvana dönüştürerek ona insanlığını unutturduğu için son derece tehlikeli bir alışkanlıktır (Calvin 1969:76-78). Bir defa da olsa zulme yönelen hükümdarları yoldan çıkaran özellik de budur ki zulme alışan ve ondan keyif duyan bir hükümdar bu alışkanlığını devam ettirmek için daha da zalimleşip gaddarlaştırmalıdır. Fakat bilmedir ki iyi bir hükümdarın aksine zalimlikle devleti yönetmeye çalışanların çok büyük bir kısmı yatağında ölümü beklemeden başkaları tarafından öldürülmüştür. Yunan kökenli olan ve yönetmek manasına gelen *tyranneg* kelimesine dayanan tiran kavramı zaman içerisinde *devleti yönetmeye becerikli olan* anlamını kazanmıştır (Calvin 1969:132-133). Calvin de tiranların bu becerisinin zulmetmekten ileri geldiğini ifade etmiştir. Diğer bir deyişle, hükümdarlar yönetimlerini hoşgörüye borçlu iken tiranlar ise tüm güçlerini zulümden almaktadır.

İyi bir hükümdar ile gaddar bir tiran arasındaki farkın zulüm olduğunu söyleyen yalnızca Fransız din adamı Jean Calvin değildi. Tebaası tarafından kabul edilmeyen tüm liderler için kullanılan tiran ifadesinin, ilk dönemlerde, olumlu bir manaya sahip olduğunu söyleyen Fransız Jean Bodin'e göre, bu fenomen zamanla diğerlerinin veya tebaasının mallarına göz diken, zulmeden, kimseyle geçinemeyen, kendini düşmanlarından korumak için sürekli gizlenen, cezalandırmayı bir baskı ve korku aracı olarak kullanan, nefret edilen, sert ve katı bir anlayışa sahip ve

⁹ Lat. Örnek.

zulüm yoluyla insanlara baskı uygulayan liderler için kullanılmaya başlanmıştır (Bodin 1955: 62-63). Tiranlara karşı krallar da iyi olanı muhafaza ederek tebaalarını müreffeh hale getiren, gerektiğinde insanları bağışlayan, barışı ve birliği temel alan, tebaalarıyla sürekli diyalog halinde kalan, sevilen, toplumun tüm üyelerini mutlu kılmaya çalışan ve ilahi ve doğal emirlere riayet etmeye özen gösteren insanlardır (Bodin 1955: 62-63). Adaleti, iyiliği, ilahi ve doğal olan tüm emirleri, dini, kamu yararını, zenginliği ve Tanrı'ya hürmeti şiar edinen krallara karşı; nefreti, kötülüğü, zevki, intikamı ve kendi faydasını düşünen tiranlar zulmü ve zalimliği hükümlanlık aracı olarak kullanmaktadır (Bodin 1955:62). İnsanları korkutarak onların tüm nefretini üzerlerine çeken tiranlar yönetimlerini sürdürmek için zulmün şiddetini artırmak zorundadır ve bu nedenle, çoğunlukla, ömürleri çok uzun sürmemektedir; büyük ihtimalle tiranların hayatı acı bir ölümle veya suikastla sona ermektedir. Galeazzo Sforza, Alessandro de Medici, Caracalla, Vitellius, Caligula, Neron ve Tiberius gibi isimlerin başına gelen olaylar tam da bunlardan ibarettir (Bodin 1955: 117). Tanrı'nın yaratmış olduğu doğada her zaman zıtlıkla harmanlanmış bir denge bulunduğundan zalim bir tiranın hükümlanlığı adil bir hükümdarın yönetimi ile tamamlanmaktadır.

Jean Bodin için doğada var olan her unsur zıddı ile varlığını muhafaza etmektedir. Dünyevi tüm varlıklarda görüldüğü üzere tüm toplumlar ve devletler doğum ve ölüm süreçlerinden ileri gelmektedir; hoşgörü devletlerin ömürlerini uzatırken zulüm ve zalimlik onların ömürlerini kısaltmaktadır (Bodin 1955:112). Halihazırda yaşlanmakta ve çürümekte olan bir yapı zulmün de etkisiyle kısa bir sürede yıkılmaktadır; tümüyle rızaya dayalı bir temele sahip olan devletler uygulamaya başladığı şiddet ve dayattığı adaletsizlik ile halkın desteğini kaybetmektedir. Diğer bir deyişle, halkın rızasını kaybederek başa geçen her hükümdar birer tirana dönüşürken devletler de var oluş nedeninden uzaklaşarak zorbalığa doğru kaymaktadır (Bodin 1955:112).

Jean Bodin ile hemen hemen aynı dönemlerde eserler veren ve aynı fikirleri benimsemiş olan diğer bir Fransız Innocent Gentillet de zulme dayalı devletlerin çok uzun süre ayakta kalamayacağını düşünmektedir. Zulmün ve zalimliğin çöküşe yönelik bir alışkanlık olduğunun altını çizen Gentillet; zulmün devletler için kullanışlı bir araç olduğunu düşünen Floransalı Niccolo Machiavelli'yi de sert bir şekilde eleştirmektedir. Floransalı yazarın meşhur eseri *Hükümdarda* zalimliğiyle tüm hükümdarlara örnek gösterdiği Cesare Borgia zulmü temel alan bir yönetim anlayışıyla İtalya'nın Emilio-Romagna bölgesine barış ve huzur getirmiş ve tüm düşmanları bu bölgeden uzaklaştırmıştır (Gentillet 1602: 199). Aynı şekilde, Machiavelli zalimliğiyle meşhur Severus'u da bu özelliğinden dolayı ideal bir hükümdar olarak görmüş ve onun yönetiminin başarısını Severus'un zalimliğine bağlamıştır (Gentillet 1602: 199). Gentillet'e göre, Floransalı yazarın zalimliğinden ötürü başarılı olarak verdiği iki örneği de yanlış temellere dayanmaktadır; Cesare Borgia dönemin Papa'sı olan VI. Alessandro'nun oğlu olduğundan birçok kişi tarafından korkulan bir figür olmuş, Roma İmparatoru Septimius Severus da hasta yatağında oğulları tarafından ihanete uğramış ve yönetimi esnasında iki oğlu Caracalla ile Geta arasında iç savaş çıkmıştır (Gentillet 1602: 199). Her iki örnekte de olduğu üzere zulüm bu iki lidere hiçbir kazanım getirmemiştir. Eğer bir hükümdar iyi bir yönetim göstererek devletini payidar kılmak istiyorsa iyiliği ve yumuşaklığı benimsemeli ve nefret ve korku temelli bir anlayıştan uzak kalarak her türlü ağır cezayı, acıyı ve işkenceyi bırakmalıdır (Gentillet 1602: 200). Machiavelli'nin aksine Gentillet, her türlü ağır cezayı, acıyı ve işkenceyi meşru gören zalim bir yönetim anlayışının devleti ayakta tutan birliği, bütünlüğü ve bağlılığı getirmediğini ifade etmektedir. Kötü bir alışkanlık olan zulüm; hükümdarın intikam duygusuna yenik düşmesine neden olurken kendisinin günden güne daha korkak ve zayıf bir kişiliğe dönüşmesine zemin hazırlamaktadır (Gentillet

1602: 200). Korkak ve zayıf biri olarak zalim bir hükümdar sürekli aldatılma ve öldürülme korkusu içerisinde büyük bir paranoyaya düşmektedir. Bu paranoya nedeniyle ilahi ve doğal yasaların ihlal edilmesini tetiklemektedir; işkence, cinayet, acı ve katliam olağan hale gelmektedir. Dolayısıyla Gentillet, Niccolo Machiavelli'nin vermiş olduğu örneklerin yerine Napoli Kralı Aragonlu I. Alfonso ile oğlu I. Fernando'nun getirilmesi gerektiğini söylemiştir (Gentillet 1602: 205). Olağanüstü bir zalim olarak tanımladığı I. Alfonso ile ahlaksız bir zalim olarak gördüğü I. Fernando dönemlerinde yönetim anlayışı inançsız, dinsiz ve insanlıktan uzak bir hale dönüşmüş ve bunun neticesinde, Aragonlu bu aile bölgeyi bırakarak kaçıp gitmek zorunda kalmıştır (Gentillet 1602: 205-206). Bunların yanında acı bir şekilde can veren İmparator Neron, suikastla ortadan kaldırılan İmparator Caligula ve gösterdiği zalimlikle tahttan indirilen İngiltere Kralı IV. Edward gibi örnekler zalim hükümdarların akıbetini göstermek adına doğru örneklerdir (Gentillet 1602: 202, 203, 206). Bu nedenle, Hristiyan hükümdarlar zulmün *kullanışlı ve faydalı* değil; *tehlikeli ve zararlı* bir anlayış olduğunu bilmelidirler (Gentillet 1602: 215).

Gentillet ve Bodin gibi zulüm düşüncesini ele alan diğer bir Fransız isim *Denemeler* adlı meşhur eserin sahibi Michel de Montaigne idi. Adaletin dışında kalan her şeyin bir çeşit zulüm olduğunu ifade eden Montaigne için bu kavramı anlamının yegâne yolu erdem düşüncesini kavramaktan ileri gelmektedir (Montaigne 2018: 2. Kitap/13.Bölüm). Birçoklarına göre erdem basit bir iyilikten başka bir şey değildir. Oysaki erdem bu tanımdan çok daha farklı bir manaya sahiptir; basit bir şekilde erdem, bir insanın kendisine karşı gelenlere yumuşaklıkla ve iyilikle muamele etmesi değildir. Bu salt bir iyilik göstergesidir ve bu özelliğinden dolayı, Tanrı'ya "iyi" denilmektedir. Oysaki erdem, bir kimsenin kendisine zarar vermiş, kötülük yapmış ve kendisini yaralamış olan bir başka kimseye karşı öç alma duygusuyla değil tamamıyla akli melekeleri ile davranmasıdır (Montaigne 2018: 2. Kitap/13.Bölüm). Bu nedenle, hiç kimse Tanrı'yı erdemli olarak görmemektedir ve bu tanım tümüyle beşeridir. Kişinin kendi içsel muhakemesi var olan erdemini değerini artırırken kötülük yapmanın kolay olduğu bir ortamda iyilik yapmak veya en azından iyilik yapmaya çalışmak erdemli olmanın en önemli özelliğidir. İyi bir insan olmak erdemli olmak için yeterli olmamaktadır zira her türlü arzudan ve istekten üst bir konumda bulunan erdem kolaylığı reddetmektedir. Erdemli bir insanın, kötülüğü kendi içerisinde bastırarak ve mahkûm ederek her türlü kötü alışkanlığını ve kusurunu dış dünyadan koparması gerekmektedir (Montaigne 2018: 2. Kitap/13.Bölüm). Bu kötü alışkanlıkların başında ise insanı tümüyle yabani bir hayvana dönüştüren ve kusurların en vahşisi olan zulüm yer almaktadır (Montaigne 2018: 2. Kitap/13.Bölüm). Kana, işkenceye ve vahşete bağlı olarak onu kullanan kişileri kendine bağımlı kılan zulüm getirmiş olduğu zevk vasıtasıyla tüm akli melekeleri ortadan kaldırmaktadır. Zaman içerisinde de getirmiş olduğu keyif ve haz da aklın devre dışı kalmasına neden olmaktadır. İşkencenin türlü çeşitlerinin uygulandığı ve kan akıtmanın olağan bir durum haline dönüştüğü Fransa Din Savaşlarında da bu durumu net bir şekilde gözler önüne sermiştir. Zevk için öldürmek, kol kesmek, bacak kesmek, yeni işkence yöntemleri bulmak ve yeni ölüm şekilleri üretmek gibi durumlar birçok Fransız'ın bu kötü alışkanlığın pençesine düşmesine sebep olmuştur (Montaigne 2018: 2. Kitap/13.Bölüm). Dolayısıyla, hükümdarlar zulümden ve zalimlikten uzak durarak merhametli olmalı ve tüm tebaaya adil şekilde muamele etmelidir. Hatta halk nezdinde zulüm düşüncesini uyandırabilecek tüm gösterileri yasaklamalı ve idam başta olmak üzere tüm infazları kimsenin bulunmadığı yerlerde yapmalıdır. Aynı zamanda, cezalar hafifletilmeli ve hiçbir zaman öç alma duygusu ön planda bulunmamalıdır. Son olarak, hükümdar hiçbir zaman halkı bilinçlendirmek veya korkutmak için zulmü bir yöntem olarak görmemelidir (Montaigne 2018: 2. Kitap/13.Bölüm).

Zulmün yıkıcı bir unsur olduğunu düşünenler Jean Bodin ve Michel de Montaigne ile sınırlı değildir. İtalyan Giovanni Botero da zulmün devletlerin yıkılmasında çok önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. Hükümdarın sahtekâr ve zalim olmasını, devletlerin yıkılmasının önemli dâhili sebeplerinden biri olarak gören İtalyan yazar için korku ve nefret temelli olan zulüm neden olduğu terör ve baskıyla insanları sindirmekte ve onları etkisiz hale getirmektedir (Botero 1593: 1. Kitap/ 4.Bölüm). Hükümdarın kendisine ve çevresine yönelik şüphelerin ve korkuların artması onun zalimliğini de şiddetlendirmektedir fakat zaman içerisinde zalim hükümdarın acımasızlığı ve gaddarlığı sürdürülemez bir hale gelmektedir. Çoğunlukla da bu süreç zalim hükümdarlar adına acı bir şekilde sona ermektedir. Roma tarihi bunları yaşamış onlarca hükümdarın hikâyesi ile doludur. Zorbalığı ile bilinen İmparator Tiberius, vahşiliğiyle meşhur İmparator Caligula ve zalim İmparator Neron benzer süreçleri yaşayan örneklerden bazılarıdır (Botero 1593: 2. Kitap/ 15.Bölüm). Bu ve benzeri zalim hükümdarlar yüzünden Romalılar ılımlılıklarını ve ölçülü olma huylarını kaybetmiş ve aşırılığı benimsemiş; bu da zevklerin ve hazların hâkim olduğu bir toplum yapısını doğurmuştur. Bu süreç de Romalıların sonunu getirmiştir. Dolayısıyla, ideal bir Hristiyan hükümdar zulümden uzak durarak elindekini en iyi şekilde muhafaza etmenin bir yolunu bulmalıdır (Botero 1593: 1. Kitap/ 5.Bölüm).

Botero için hükümdarın en önemli görevi olarak gördüğü eldekini muhafaza etme düşüncesi mükemmel erdemin tatlı bir meyvesidir. Birçoklarının aksine muhafaza etmek fethetmekten daha zordur; hükümdar gücüyle fethederken Tanrı'nın az kişiye bahsettiği akılla eldekini muhafaza etmektedir. Fethetmek sadece dış meselelere bağlıdır; muhafaza etmek ise hem iç hem de dış meselelere dayanmaktadır (Botero 1593: 1. Kitap/ 5.Bölüm). Bu nedenle, eldekini en iyi şekilde muhafaza etmek ideal bir Hristiyan hükümdarın yerine getirmesi gereken ilk görevdir. Muhafaza etmek de yalnızca Tanrı'nın dinini yaşamakla ve onun hükümlerini ve ilkelerini hâkim kılmakla gerçekleşmektedir (Botero 1593: 1. Kitap/ 5.Bölüm). Tüm erdemlerin annesi olan ve hükümdarın tebaası tarafından sevilmesini sağlayan din; barışı, birliği, bütünlüğü ve gücü beraberinde getirmektedir. Aksi takdirde, Tanrı'nın dinini geri planda bırakarak onun hükümlerini etkisiz kılan hükümdarlar; zulmü, öfkeyi, gazabı ve ateşi kullanarak acımasızlıklarını göstermektedir (Botero 1593: 2. Kitap/ 14.Bölüm). Hem Katoliklere zulmederek onları kurban eden Protestanlar hem de hükümdarlarının ölümünden sonra birbirlerine düşen Türkler bu zulümlerin ve acımasızlıkların envaı çeşit örneğine ev sahipliği yapmaktadır (Botero 1593: 2. Kitap/ 14.Bölüm). Katolikler ise Romalılardan itibaren zulümlere göğüs gererek bağlı oldukları devletlerin ayakta kalabilmesi için mücadele etmektedir. Bu nedenle, Niccolo Machiavelli'nin söylemiş olduğunun aksine zulmün ve dinin geri planda bırakılması devletlerin ayakta kalması için kullanışlı araçlar değil; bilakis, onların yıkım süreçlerini hızlandıran tehlikeli düşüncelerden başka bir şey değildir.

Zulmü adaletin merhametsiz hali olarak tanımlayan İspanyol Pedro de Ribadeneira da Giovanni Botero ile benzer düşüncelere sahiptir. Hükümdarın adaletten ve merhametten teşekkül eden bir hoşgörüyü sahip olması gerektiğini vurgulayan Cizvit din adamına göre, bir hükümdarın en büyük süsü onun hoşgörülü olmasıdır. Hoşgörünün hükümdarın tahtını ve devletini garanti altına aldığını da söyleyen de Ribadeneira adına bağışlama ve yaşatma gibi eylemler hükümdarların Tanrısallaşmasına katkı sağlayan ve onların Tanrı'ya yakınlaşmasını sağlayan araçlardır (De Ribadeneira 1595:378). Nasıl bir doktorun iyiliği ve niteliği hayatta tuttuğu hasta sayısı üzerinden değerlendirilirse bir hükümdarın da bağışladığı ve ikinci kez şans verdiği insanlar onun gücünü, merhametini ve hoşgörüsünü gözler önüne sermektedir (De Ribadeneira 1595:378). Dolayısıyla, hükümdarın zulümden uzak durarak hoşgörülü bir şekilde hareket et-

mesi onun yönetiminin ömrünü uzatmaktadır. Bu hoşgörü ise herkese uygulanırsa zulüm yeni-
den ortaya çıkacağından hükümdar ölçülü ve ılımlı hareket etmeyi bilmelidir.

V

Hakkında tam olarak ortak ve genel kabul gören bir tanım ortaya konulamayan zulüm kavramının zaman içerisinde önemli bir dönüşüm sürecinden geçtiğini söylemek mümkündür. İlk çağlarda, Roma İmparatorluğu döneminde insanın kendisine ve çevresine sergilemiş olduğu davranışlardan kaynaklandığına inanılan zulüm daha ziyade soyut ve fiziksel bir temele sahiptir. Tanrısal veya ilahi hiçbir tarafı bulunmayan bu kavram hükümdarın yönetim anlayışına ve devlet yönetimine zarar vereceğinden uzak durulması gereken bir alışkanlık ve hastalık olarak görülmüştür. Birçok hastalığın aksine çevresine zarar vermeye ve insan öldürmeye başlayan biri için bu hastalığın çaresi artık kalmamıştır zira zalim, dönüşü bulunmayan kötücül bir kimliğe bürünmüştür. Bu kötücül kimlik nedeniyle zalim, zulmünü artırarak çevresinde bıraktığı olumsuz etkiyi daha da kuvvetli bir hale getirmektedir ve uygulanan şiddetin, dökülen kanın ve maruz bırakılan işkencenin dozajı da yükseltilmektedir. Bu dozaj ne kadar artarsa artsın; sonuç hiçbir zaman değişmemiştir; çevresine kötü ve zalim olmayı öğretmiş olan zalim onlar tarafından acımasız şekilde öldürülmüştür ve sadece çok az zalim hükümdar bu akıbetten kaçabilmeyi başarmıştır. Diğer yandan, Orta Çağ döneminde tüm olaylar ve yaşananlar Tanrı'nın ilahi planının bir parçası olarak görüldüğünden zulüm kavramı üzerine pek bir yorum ve düşünce ortaya konmamıştır. Zalim bir hükümdar ve onun birbirinden acımasız, gaddar ve cani işkenceleri, bu ilahi planın en önemli parçaları sayılarak insanların ruhlarını arındırmak, onları yeniden doğru yola sevk etmek ve iyinin önemini göstermek gibi amaçlarla beraber ele alınmıştır; *Tanrı'nın Kırbağı* olarak bilinen Hun hükümdarı Attila'nın tüm İtalya'yı kasıp kavurması gibi büyük bir olay bile bu ilahi plandan kaynaklanmış ve onu kendilerine Tanrı'nın göndermiş olduğunu söyleyen din adamları ona büyük bir hürmet göstermiştir. Zulmü kabul etmeyen ve buna karşı çıkan biri Tanrı'nın iradesine karşı geleceğinden bu duruma karşı gelmek bir günah olarak ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla, bu dönemde zulüm kavramı daha ilahi ve soyut bir manaya bürünmüştür. Zulüm ve ona bağlı işkenceler, vahşet ve kan dökme gibi durumlar yerine ruhani bir zalimlik ortaya çıkmış; günahkârlık en büyük zulüm kaynağı olarak görülmüştür. Aziz Augustine, Aziz Bernard ve Salisburly John gibi isimler insanın çevresine şiddet göstererek yalnızca ruhuna zulmettiği ve kötülüğün de bu zalim ruhun bir sonucu olduğu kanısına varmışlardır. Güç tümüyle ilahi bir temele sahip olduğundan dünyada bunu kötüye kullanmak son derece yıkıcı ve büyük sonuçları olan bir durumdur.

Zulmün sahip olduğu ilahi hüviyeti kenara koyarak onu yeniden fiziksel ve beşeri bir şekilde ele alan Aquinolu Tommaso ile zulüm konusu yeniden tartışmaya açılmış ve düşünsel manada büyük bir kırılma yaşanmıştır. Zulüm konusundaki ilk büyük müstakil eseri veren Romalı Seneca'nın düşünceleri üzerinden ilerleyen ve bununla ilgili tüm fikirlerinde ondan faydalanan Aquinolu Tommaso aracılığıyla bu kavramın gerçek manada ne olabileceğine dönük ilk çalışma da ortaya konmuştur. Kısa bir zaman sonra tüm Avrupa'da eserleri çevrilmeye başlayan Seneca'nın etkisiyle de zulüm birçok yazar tarafından tartışılır bir konuya dönüşmüştür. İtalyan Savaşlarının getirdiği yıkıcı sonuçlara tanıklık eden ve Apenin Yarımadası'nın yeniden huzura kavuşmasına çare bulmaya çalışan Floransalı Niccolo Machiavelli ile Francesco Guicciardini gibi isimler zulmü hükümdarların ve devletlerin kendi çıkarlarını muhafaza edebilmek için ideal araçlar olarak görmüş ve hükümdarda hiçbir zaman şık durmayan bir elbise olarak görülen bu kavramı son derece önemsemişlerdir. Hatta her ikisine göre zulüm olmadan iyi bir devlet yönetimi ortaya çıkmamaktadır. Tüm ideal olma çabalarından bağımsız şekilde ele aldıkları hüküm-

dar profili içerisinde her iki yazar da zalim olmanın hükümdara zarar değil; fayda ve güç sağlayacağını da ifade etmişlerdir ki birçoğunun aksine sevgi üzerine kurulan tebaa-hükümdar ilişkisi çıkar çatışmasına bağlı iken korku üzerine kurulan ilişkilerde böyle bir durum söz konusu değildir. Korku ve az da olsa nefret tebaanın hükümdara bağlı kalmasına zemin hazırlarken hükümdarın da kendi çıkarına göre hareket etmesine salık vermektedir. Din gibi zulüm de devletler için son derece faydalı ve çıkarıcı bir enstrümandır.

XVI. yüzyılda Padova'lı Lucio Rosello ve Giovanni Botero da her iki yazarın bu tehlikeli düşüncelerine karşı gelmek için yazdıkları eserlerde onları ciddi manada tenkit etseler de Machiavelli ile Guicciardini'nin zulüm düşüncesinin kısmen doğru olduğu ve yer yer faydalı bir araç olarak kullanılabileceği vurgusu yapılmıştır. Artan Protestan tehdidi ile Türk korkusu bu iki yazarın da sınırlı olmak kaydıyla hükümdarın zalim olabilmesinin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Her iki yazara göre zulüm, toplumun uzlaşısı içerisinde olması ve düşmanın bertaraf edilmesi noktalarında önemli rol oynamaktadır ve dolayısıyla, zulmü tümüyle reddetmek çok doğru bir bakış açısı ortaya koymamıştır. Her bir hükümdarın ölümünden sonra birbirlerine giren Türkler bunun güzel bir örneğidir ve zulüm, vahşet ve şiddet toplumun dizginlenmesi adına kullanılmaktadır. Daha da önemlisi, Niccolo Machiavelli'nin ve Francesco Guicciardini'nin düşüncelerinin yayılmasıyla ve zaman içerisinde zulüm kavramının yavaş yavaş kabul edilmesiyle XVII. yüzyılda birçok yazar ve düşünür bu düşüncüyü savunur hale gelmiştir. Hatta bu görüşler 30 Yıl Savaşlarında ciddi bir propaganda aracına dönüşmüştür ve bu eserlere sansür koymayan Protestan ülkelerde kendilerine ciddi bir zemin ve taraf ortaya çıkmıştır. Zulmü kabul etme ve benimseme kralın hiçbir şekilde sorgulanmadığı ve hükümdarın mutlak güç haline geldiği despotik devletlerin ortaya çıkmasında önemli bir argüman olarak öne çıkmıştır. Zulüm; Hollanda, İngiltere ve Fransa'da XVII. yüzyılda görülmeye başlayan baskıcı ve güce dayalı yönetimlerin temelinde yer almaktadır. Diğer bir deyişle, zalim Roma İmparatoru Caligula'nın da belirtmiş olduğu üzere hükümdarlar "*Nefret etsinler, yeter ki korksunlar.*" mottosunu benimsemeye başlamışlardır (Seneca 1882: 374). Belki de zulmün bu dönüşüm süreci insanların iyi bireylere dönüşmesini sağlayan ve Shakespeare'in de söylediği gibi onları iyiliğe götüren bir başlangıç olarak da görülebilirdi (Shakespeare 1899: 146).

KAYNAKLAR

- Augustine, A. (1999). İtirafLARım. (D. Pamir, Çev.) İstanbul: Kaknüs.
- Bernard, A. C. (1904). Some Letters. Londra: Grand Rapids.
- Bodin, J. (1955). Six Books of the Commonwealth. (M. Tooley, Dü.) Oxford: Basil Blackwell.
- Botero, G. (1593). Razon de Estado. (A. d. Herrera, Çev.) Madrid: Luyz Sanchez.
- Collins, R. (1974). Three Faces of Cruelty: Towards a Comparative Sociology of Violence. Theory and Society, 1(4), 415-440.
- Dostoyevski, F. (2008). Ölü Evinden Anılar. İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Efendi, K. A. (1974). Ahlak: Ahlak-ı Ala'i. (H. Algül, Dü.) İstanbul: Tercüman.
- Gentillet, I. (1602). A Discourse Vpon The Meanes of VVel Governing and Maintaning In Good Peace, a Kingdome or Other Principalitie. (S. Patericke, Çev.) Londra: Adam Filip.

- Guicciardini, F. (1839). *Avvertimenti Civili. Scrittori Politici.* içinde Milano: Tipografia de' Fratelli Ubicini.
- Guicciardini, F. (1932). *Dialogo e Discorsi del Reggimento di Firenze.* Bari: Laterza& Figli Tipografi Editori: Librai.
- Hacip, Y. H. (1988). *Kutadgu Bilig.* (A. Dilaçar, Dü.) Ankara: TTK.
- Haldun, İ. (1996). *Mukaddime.* (Z. K. Urgan, Çev.) İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Huizinga, J. (1997). *Ortaçağın Günbatımı.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: İmge.
- John, S. (1990). *Policraticus.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Katerina, S. (1907). *The Dialogue.* Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd.
- Kitab-ı Mukaddes. (2009). İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Montaigne, M. d. (2018). *Denemeler (Cilt 2).* (E. Sunar, Çev.) İstanbul: Say.
- Mumcu, A. (2007). *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı.* Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Nizamülmülk. (2009). *Siyasetname.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Platon. (2005). *Devlet.* (C. S. Atayman, Çev.) İstanbul: Bordo&Siyah.
- Ribadeneyra, P. d. (1595). *Tratado de la Religión y Virtudes que Deue Tener el Principe Christiano para Gouvernar y Conseruar sus Estados.* Madrid: P. Madrigal.
- Rosello, L. P. (1552). *Il Ritratto del Vero Governo del Principe.* Venedik: Segno del Pozzo.
- Russell, B. (1921). *Unpopular Essays.* Londra: George Allen.
- Seneca. (1882). *Seneca's Morals of a Happy Life, Benefits, Anger and Clemency.* Şikago: Cornelius Shaver.
- Seneca. (1918). *Epistulae Morales (Cilt 1).* (R. Gummere, Dü.) Londra: William Heinemann.
- Seneca. (2019). *Hoşgörü Üzerine - Ruh Dinginliği Üzerine.* (B. Demiriş, Çev.) İstanbul: Doğu&Bati.
- Shakespeare, W. (1899). *The Tragedy of Hamlet.* Londra: Strand London.
- Sznaider, N. (1996). *Pain and Cruelty in Socio-Historical Perspective.* *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 10(2), 331-354.
- Tommaso, A. (1914). *The Summa Theologica Of St. Thomas Aquinas (Cilt 13).* New York: Benziger Brothers.
- Tranquillus, S. (1909). *The Lives of the Twelve Caesars.* (T. Forester, Dü., & A. Thomson, Çev.) George Belland Sons: Londra.
- Wilde, O. (1974). *The Picture of Dorian Gray.* Oxford: Oxford University Press.
- Yesevî, H. A. (2017). *Dîvân-ı Hikmet.* (M. Tatcı, Dü.) Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.